

Његошева филозофија права, 1936.

Садржај

- 1) Предговор
- 2) Личност Његошева
 - а) Биографија
 - б) Лична карактеристика
- 3) Његош као владика
- 4) Његош као владалац
- 5) Његош као претеча и борац за уједињење јужних словена
- 6) Његошове концепције идеалне државе
Идеална држава
- 7) Његош о реалној држави
 - а) Реална или законска држава
 - б) Законитост
 - в) Правда
 - г) Слобода
 - д) Једнакост
 - ђ) Власт
 - е) Владар
 - ж) Народно преставништво

200.

340.12 D
CE
NU I
KOST

ЊЕГОШЕВА ФИЛОЗОФИЈА ПРАВА

*Личношћ Његошева.
Његош као владор и црквени поглавар.
Његош као прешеча и борац за ослобођење
и уједињење јужних Словена.
Његошеве концепције идеалне државе.
Његош о реалној држави.*

НА ПИСАО
БОРБЕ М. БАКИЋ,
судија Окружног суда у Скопљу

+

Упр. дј.
5595

5555

5555

ПРЕДГОВОР

Петра II Петровића — Његоша, као националног поету и књижевника уметнички је читалачкој публици описао и представио наш много поштовани и уважени професор г. Павле Поповић у свом обимном научном делу »О Горском Вијенцу«. Религију Његошеву божанственим језиком и мислима описао је наш омиљени проповедач Његово преосвештенство Др. Николај Велимировић у свом делу »Његошева религија«. А многоуважени; Милан Решетар у својим коментарима »О Горском Вијенцу«. Др. Бранислав Петронијевић »Философија у Лучи Микрокозма«, и Јаша Продановић »Петар II Петровић Његош« и др. изложили су општу Његошеву философију. О Његошу као философу права до сада нико није написао подобне расправе те ми је то и дало подсрека да напишем ову расправу о Његошевој философији права. Повод, да на ову тему пишем и то баш у ово време дала ми је забава или Његошево вече приређено у скопском народном позоришту у Скопљу на дан 21 фебруара 1934 год. од стране друштва пријатеља уметности у Скопљу, чији је приход намењен подизању Његошевог споменика у Београду и на коме се вечеру давала сцена Војвода Драшко у Млетцима из Горског Вијенца у ком сам комаду и сам примао учешћа као судија окр. суда у улози »Кнез Бајко«. При писању ове књиге служио сам се сем оригиналним делима Његошевим и већ поменутих писаца још и следећим писцима о Његошу: Руским Николом Поповим, Ковалевским и П. А. Ровинским »Петар II Петровић Владика Црногорски«, Љубомиром Ненадовићем »Писма из Италије« и Лазаром Томановићем бив. председником, бив. Црногорске владе »Петар II Петровић«. Изложена садржина књиге илустрована је са стиховима из »Луче Микрокозма« Горског Вијенца »Шћепана Малог« и других Његоше-

вих песама као што су »Цетињски пустињак« и »Праху Оца Србије« и Његошевим писмима пнјединим влада- рима и виђеним људима.

Књига је подељена на пет одељака и то: први о Његошевој личности, други о Његошу као владару и црквеном поглавару, трећи о Његошу као претечи и борцу за уједињење и ослобођење нас Јужних Словена, четврти о Његошевој реалној или законској држави и пети о божанственој или идеалној Његошевој држави.

10-IV-1935 год.
у Скопљу,

БОРЂЕ М. БАКИЋ

ЛИЧНОСТ ЊЕГОШЕВА

Биографија

Наш велики песник — философ и некада мале Црне Горе владар, у миру Раде, а у калуђерству Петар II Петровић, родио се од оца Томе и мајке Иване, кћери Лазара Пророковића у Негушима, по једним податцима 1811 године, а по другим 1813 године. Сматра се, да је прва година тачнија, јер и сам В. М. Медаковић, родом новосађанин, као бивши лични ађутант Његошев у својој књизи под насловом Петар Петровић, последњи владајући владика Црногорски«, тврди, да се Његош родио 1811 године, а њему је ова чињеница, као личном ађутанту и савременику Његошевом могла бити и боље позната, него ма ком другом. Сем тога овај датум као највернији прихвата и Лазар Томановић, бивши претседник црногорске владе, родом из Херцег Новог у својој књизи »Петар други Петровић-Његош«, услед распитавања старих људи, који су рачунањем долазили до исте године.

Будући господар мале српске покрајине ондашње малене и од свуда стијешњене Црне Горе, по своме рођењу остао је код својих родитеља у Негушима све до своје десете године, проводећи време свога детињства као остала сељачка деца и чувајући стоку по ловћенском камењару не учећи ништа и ако је могао од 6 до 10 године свршити основну школу, као што то данашња деца чине или како француски философ Жан Жак Русо у своме делу »Исповед« тврди да је у шестој години свога живота већ знао многе древне грчке физозофе. Из овога се да одмах видети како Његош испочетка свога детињства изостаје у смислу школовања. Ни надаље Његош у том смислу није имао доброг правца, јер у то доба, из историје нам је познато, Црна

Гора није имала никаквих школа, па ни основних и ако је у Западној Европи био прогнато осамнаести век, век ренесансе, и већ наступао деветнаести век, који је са још већим размахом наставио и продужио просветно завојевање минулог века. Овој заосталости зна се ко је крив, наравно не наш по природи отмени тип и наши умни владари као што су били Немањићи а нарочито Цар Душан Силни; већ је том свему била крива турска најезда. Када је малом Његошу било десет година њега узима у Цетињски манастир његов стриц, тадањи владика и господар Петар I свети, где су га у току две године књизи учили, неки калуђер Михајил и митрополитски секретар Јаков Цек. После две године учења на Цетињу, када је Његошу већ било 12 година, а пошто га цетињски поменути учитељи нису по својој спреми могли даље учити, њега његов стриц митрополит Петар I. пошаље не у Савински манастир да се учи богословским наукама, као што то многи мисле, већ на Топлу код савинског калуђера Јосифа Троповића, тада на гласу бокељског учитеља. Његову су школу сем Његоша похађала и друга деца имућних родитеља из све новске крајине. Јосиф је био сестрић и ђак савинског архимандрита Инокентија Дабовића познатог у оно време по свом високом знању и образовању. А ни Јосиф није само добио знање од Инокентија Дабовића свога ујака, већ и од своје мајке, која је у Млетцима била васпитана и од ње је Јосиф научио италијански. А Јосиф је Његоша поред осталог научио и италијанском језику. На Топли код свога учитеља Јосифа Његош је остао, учећи се основној настави, преко три године, па се затим, на позив митрополита Петра I, вратио на Цетиње, где је продужио учење код свог другог учитеља Симе Милутиновића-Сарајлије, опет преко три године. Када се зна да је Његош рођен 1811 год. и да је на Цетиње дошао, да се учи, када му је било 10 година, да је на влади био 21 годину и да је умро 1851 год., онда се лако да видети, када се сумирају године 1811 са 10 и 21 што чини 1842 године, па се одузме ова 1842 год. од 1851 год., да је Његош провео учењу 9 година. А ово варирање ових цифара потврђује и то, да се Његош доиста родио 1811 године. Сима Милутиновић-Сарајлија, чувени српски песник и последњи учитељ Његошев, похађао је уни-

верзитет у Липеку у Немачкој, и упознао се са немачким научницима, књижевницима и философима нарочито са немачким славним Гетеом. Походећи немачки универзитет Сима је 1826 године у Липеку написао и издао своје чувено књижевно и песничко дело, »Србијанку«.

Из Липека 1827 год., на позив ондашњег књаза Србије Милоша Обреновића, Сима крене пут Србије. Али се на путу предомисли, и не пође за Србију, већ дође на Цетиње. Чим се Сима јавио Петру I, овај, као што смо већ рекли, позове свога синовца Раду са Топле и преда га Сими, да га овај васпитава и учи, од кога је много очекивао, јер се зна, да је Петар I својој браћи: Степи, Сави и Томи говорио, а Јеремији Гагићу нашем србину из Крагујевца, а тадањем конзулу руском у Дубровнику, писао следеће: »Ово дете, ако узживи биће одличан јунак и паметан човек, и камо срећа, да ми је он место Ђорђа (синовца по брату му Сави, који се у Русији на школовању налазио и од престола се одрекао и прешао из духовне у војну академију) на науку пошао«. Митрополит је хтео Раду послати у Русију да се школује. Али после неуспеха Ђорђиног, није се усуђивао да директно моли руску владу. Молио је Гагића руског конзула да то учини, али се из непознатих разлога није ни овај на то усуђивао. Тако би Раде можда остао без даље наобразбе, да није сама срећа на Цетиње довела Симу и лако се може појмити како се митрополит доласку Симином обрадовао коме је највећа брига била спрема за престо Његоша, јер је осећао да му се приближују последњи дани његова живота. И заиста није дуго после тога ни живео, јер је умро на Лучин-дан 30 октобра 1830 год., а 31 октобра исте године Његош ступа на црногорски престо.

Каквим се педагошким методама, при васпитању и учењу Радином, Сима користио и чему је све учио њега, то се са математичком тачношћу не може рећи. Лазар Томановић каже, да је Сима учио Његоша историји, географији, митологији, философији и физики са природним наукама т.ј. општем образовању. И ово заснива на једној чисто научној хипотези, коју изводи из стихова, које је Његош у »Лучи микрокозма посветио своме учитељу и који гласе:

„Да свагда ми драги наставниче“

А тако исто из надгробних стихова који гласе:

„Ја сам теби много дужан; дужности су ове свете
Ка олтару признаности, нека вечно оне лете
Ти м' уведе поглед први у зрачнијем просторима“.

Ма да г. Томановић налази, да је благодарни ученик под овим изразом, у зрачнијем просторима, имао у виду опште образовање, ова тачка гледишта не налази оправдање с обзиром на садржину и осталих Његошевих књижевних дела.

Рус П. А. Ровински писац књиге Петар II. Петровић Његош владика црногорски од 1889 год. добро је схватио, како је Сима учио свога ученика и он каже: »у њега је била цела школа, правилног занимања са науком није било, као што у опште није било у духу Симином никаква система; него је васпитање и образовање текло средством читања, живе речи узајамне измене мисли, било то у кући, или на шетњи«. Има се и једна успомена од самог учитеља о начину васпитања Његошевог. Младић од шеснаест година препирао се са својим учитељем о српском јунаштву. Ученик је хвалио црногорско јунаштво изнад свих Срба; Сима је признавао јунаштво црногорско, али није могао допустити, да се не призна јунаштво и оној земљи, чије је јунаке он — Сима у »Србијанци« опевао, па ће рећи ево ја сам можда најгори србијанац, а изаћи ћу слободно на мегдан најбољем црногорцу, па ако когод не верује нека покуша«. Када је ово рекао изашао је у двориште. Мало последије позове га Његош у собу па му рече: »Ја ти немам када звати најбоље јунаке црногорске, него ево ти мене, па да скрешемо сад дим у дим по црногорски, да знаш шта је и дете црногорско. Сима се најпре опирао а најпосле рече: »Немам руке коју бих дигао на Његоша, него удри, ако мислиш да се плашим«. Његош упали један пут и други пут, али оба пута зрно паде пред Симу, а до њега не допре. Онда га Његош загрли и каза му да га је хтео само кушати, и да је у мале пушке био ставио толико праха, колико да зрно само из цеви изађе. Двобој овај је рељсфан доказ дивног сусрета жестоке душе и нарави Симине са огњеном душом младога хенија. Постоји и друга анегдота о

начину како је Сима учио и васпитавао младог Његуша. Сима би прича се узео младог Његоша и ходио са њим по кршу и жези, док оба неби клонула од умора. Или би легао са Његушем на сунчаној припеци, па би гледали, ко може дуже издржати сунчане жарке зраке. А када би га од пролазника когод упитао, што тако ради са дететом и зашто га тако мучи, овај би одговорио, да га тако васпитава за владоца, наравно ако они желе, ако ли пак не желе нека му кажу за што желе па ће га он и у том правцу васпитати и научити.

Било како било, али је Сима спремио Његуша не само за владара него и за будућег песника и филозофа и за благодарност тога њему Његош и посвећује »лучу микрома«. Од Симе се поред осталог Његош научио и немачком језику, јер је Сима као немачки ђак знао немачки језик.

Као што смо видели Петар I. умро је 30 октобра 1830 год. а сутра дан 31 октобра састали су се главари црногорски са виђеним претставницима куће Петровића и усвојили вољу пок. Петра I. и Његуша признаду за господара Црне горе и брда.

Истог дана острошки архимандрит Јосиф постриже по црквеном обреду младога Његуша за калуђера у присуству шездесет свештеника, обукавши га у црне мантије умрлог митрополита и давши му у монаштву име његовог преминулог стрица Петар. После ове церемоније архимандрит Јосиф у пратњи свештенства изведе Петра II. пред народ, који га поздравилу пуцањем из топова и клицањем »са срећом и у добар час«. Црногорски главари су овај акт и писменом утврдили тако се ова промена власти извршила у црнској гори без сваког инцидента.

Почетком 1831 год., са допуштењем скадарског везира Паше Бушатлије, родом из старе српске породице из Скопља, млади монах на Кому при Скадарском Језеру у цркви манастира успенског буде рукоположен Архиепископом Рашко-призренским Ананијом за свештеника, а затим за архимандрита. Одмах после овога чина млади архимандрит хтео је да иде у Русију да буде посвећен за владика, али на тражење предходне дозволе буде извештен од руске владе преко Јеремије

Гагића руског консула у Дубровнику да се то чинодејство у Русији не може извршити, услед тога, што је у Русији завладала епидемија колере и што је рат са Пољском. Сем тога Његуш је још био премлад и он уважи ове разлоге. И тек концем маја 1833 год. Његош је одпутовао у Русију и 6 августа на сам дан Преображења био је посвећен у казанском сабору у Петрограду у присуству ондашњег руског цара Николе I. Романова, а у децембру исте године вратио се у Црну Гору.

Пошто је Његош добио владичанско достојанство, он је требао да се одмах врати у своју домовину, јер су га и важни државни послови очекивали, али се он ипак задржао пуних пет месеци, са циљем да се упозна са највишим руским круговима петроградског друштва, као престонице велике и моћне Русије, и да меродавне и утицајне личности упозна са унутрашњим и спољашњим стањем мале српске државице Црне Горе и њеним позивом у српству и за српство.

О његовом бављењу у Русији Медаковић ађутант Његушев прича са великим одушевљењем: »почевши од цара сви најотменији Руси указивали су особиту очинску и братску љубав владици Раду, који својим високим растом и умиљатим и лепим лицем, српским одушевљењем, његовим великим умом и отвореном живом речју, лицем очараваше племенита срца добрих и великодушних Руса. Сам владика Раде немаше довољно речи да представи тај дочек и ту неописиву усрдност браће Руса. Најотменији Руси носили су га на рукама, као што се владика сам са усхићењем изражаваше. »Руски великаши неописивом радошћу и искреном братском љубављу уносише ме у своје богате домове на својима рукама. Таквих веселих дана у мом животу више видети нећу. Ту беше и оних Срба, који су прешли у Русију из Угарске за време унијаћења под Маријом Терезом. Међу њима беше и ђенерала. Не знам, или је мене обузимала већа радост, гледајући тако дивне и честите Србе у престоници силног словенског царства, или њих, који гледаху у мени младога сирака из сиромашног крша. То беху људи живи, ватрени и поносити. Поглед и кретање те браће Срба опомињаше ме на старе српске банове и витезове у којима ври српска крв и дише успомена славе и величине наше«. Тако сам владика Раде прича

о своме бављењу у Петрограду. Да је устати било и козовским јунацима па да виде свога потомка какве га милине ту окружавају, хоћаху рећи, да се отвара срећно вријеме, у коме ће оживети погажено српство.

Прича се, када је руски цар Никола I. Романов примио младог господара Црне горе и брда, под утиском његове дивне појаве, да му се обратио овим речима: »Ти си Виши од мене«, а зна се каква је величанствена појава био цар Никола, и да му је на ове речи Његош духовито одговорио: »Нико није виши од цара Руског него само један Бог«. Овај и овакав први сусрет Његошев са руским царем служи нам још јачим доказом како је званични Петроград и друштвена елита петроградска дочекала младог Његоша.

Бавећи се тада у Русији пет пуних месеци и долазећи, као што смо видели, у додир са руским образованим светом он је осетио колико њему недостаје знања и да треба да се још образује па је с тога набавио књиге и између осталих: Историју Шлецера, Шрека, Лексикон Кронеберга, правила поетике, теорију и историју уметности и друге. Његош је сем свога матерњег српског језика писао и говорио још француски, руски, италијански и немачки, те је сем руски књига читао и италијанске, немачке и француске писце.

До сада смо видели како је текло васпитање и образовање Његошево и кроз које је фазе прошао док је добио чин архијерејски као и када је ступио на престо, а сада да видимо шта је Његош урадио као владар и владика црногорски.

Одмах чим је ступио на владу повео је борбу противу Гувернадурства млетачког. Гувернадуре су били као неки судије или консули млетачки за решавање спорних питања између црногорских и млетачких трговаца и као неки посредници. Али су ови гувернадуре увек имали тенденцију да захвате власт световну у Црној гори и вечито су се мешали у историске догађаје и послове државног маштоба у Црној гори.

Гувернадурство било је наследно у кући Радоњића са Његуша и последњи гувернадур Вук Радоњић покушао је да искористи случај смрти Петра I и младост и неискусност младог Петра II. и да се прогласи за господара црногорског, створи у том циљу заверу про-

титу Петра II. и ово послужи узроком, те га главари осуде на смрт, али га владика помилује и доцније, када опет није хтео мировати протера га 1832. год., и тако на вечито ликвидира са гувернадурством, које је тако дуго времена било мртви нараст на живом телу државном мале Црне горе. И ово је његова велика заслуга.

— Све до ступања Његошева на престо у Црној гори није било државног живота и организације државне у правом смислу државе, већ су племенима управљали племенске старешине — главари и тек су се уједињавали и скупа дејствовали противу непријатеља, а иначе у мирно доба свако племе живело је својим засебним животом, уједињени само идејом независности и страхопоштовања и оданошћу према владици, који је располагао моралном надмоћношћу, благословом и клетвом. Нашавши овакво стање Његош је Црној гори дао државни облик тиме што је дао нову државну централну власт и установу сенат у августу месецу 1831 год који су сачињавали (16) шеснаест сенатора и председник и гвордију од 194 перјаника. Отворио је прву основну школу на Цетињу 1833 год. а затим још пег основних школа по разним местима. Издао је исте године први закон под називом »Закони отечества« са 20 параграфа. Осамнаестим параграфом увео први пут порезу државну. Увођење порезе нису црногорци трпели, почели су да се буне црмничани и ријечани, па да би ове натерао да се покоравају сенату и да плаћају државне дажбине као и да би сломио ону племенску себичност владика је под утицајем Ивановића претседника сената увео телесну казну шибанем.

1834 год. отворио је прву типографију на Цетињу у којој је радио један рус и два црно орца из које излази 1836 год. први српски буквар ради учења деце читању у основним школама. Ту су штампана прва дела Његошева »Лијек јарости Турске« и »Цетињски пустињак« који је Његош написао 1834 год. За овим је био оштампан и требник, али се не зна тачно које године.

Да би се могло од непријатеља бранити подиже 1837 године млин на реци Црнојевића у коме се израђивао прах. Да би народ помогао проводио је путеве, мостове и правлио у безводним местима бунаре (ублове). Да би се могао руководити у државним расходима и

приходима, саставља први пут државни буџет и за благајника одређује свога секретара Милаковића.

У октобру 1834 године открио је мошти Светог Петра Цетињског. Установи о је 1847 год. сребрну и златну медаљу. На сребрној је писало са једне стране »Вера слобода — за храброст«, а са друге стране био је двоглави бели орао. На златној медаљи с једне стране било је написано исто што и на сребрној а са друге стране био је лик „Милош Обилић, Цетиње“. Израдио је калуп челични за ковање новца, на калупу стоји натпис »Златни Перун, 2 талира«, а изнад натписа из сти-снуте руке стреле у два правца севају, ово стоји с једне стране у лавором венцу, а с друге стране Црна Гора 1851 год., а око натписа змија се савила. Овај модел нађен је у биљарди у једном малом сандучићу после смрти Његошеве.

Новац није имао времена и да је имао материјалне могућности изковати, јер на калупу стоји 1851 год. када је Његош умро, али је ово један јак доказ који сведочи како се Његош и при концу свога живота у великој болести стара о држави и како једнако ради планове да народ свој и државу поведе путем културе и цивилизације. Његош је подигао чувену биљарду и донео билиард, по коме се и билиарда тако назвала.

Ратова званично објављених ни са ким Његош није водио, а биле су извесне борбе црногораца са босанским, херцеговачким и скадарским везирима и пашама, као што су напад на Подгорицу за време буне Хусеин капетана Гордашчевића и Мустаф-паше Бушатлије везира скадарског 1830—1831 и почетком 1832 год. Борбу је водио око манастира Стањевићи и Мајине, провео границу између Аустрије и Црне Горе. Борба око Жабљака, Грахова, 1835 и 1836 год. Борба око Дробњака и ускока и погибија Смаил Аге Ченгића 1840 год. Борба око острва Врањине и Лесендре. Борба са Осман Пашом Скопљаком 1842 год., борбу око Селаковине, борба са оном партијом кучана који су примали помоћ — т.ј. мито од турака и нису били оријентисани добро за црногорске ондашње прилике и друге које су мање значајне.

Његош је за издајство кажњавао смрћу. Турци су као што смо видели платили Куче да би их одвојили од Црне Горе, али они нису то само радили у Кучима.

већ и другим племенима као што је то био случај у племену пиперском око Подгорице. Пипер Тодор Мушкин био је сенатор а његова браћа су примали поклоне од Осман Паше. Извиђајем је утврђено, да је о томе Тодор знао и био је стрељан са браћом на Цетињу. Његош је примењивао и казну обустановом вршења црквених обреда и затварањем на извесно време црква као што је то било са Белопавлићима када се ови нису хтели покоравати централној власти, а почели вршити своју племенску самовољу. А то је средство казне употребљавао и по другим крајевима. Наредба о забрани гласила је: »Од нас владике Петра Петровића свима поповима од Глухога Дола и Буковика. Разумео сам како су Глужани и Буковљани делили међусобни мегдан и како се толико хришћанске крви пролило. Друго немам шта чинити, него вам поповима заповедам, да затворите храмове и да никаковог посла не чините ником од ових грађана, него нека паски гину, паски се рађају и паски копају док се год између себе не помире да живе као хришћани и т. д.

С пролећа 1850 год. Његош се осетио болестан од туберкулозе, по савету лекарском он напушта Црну Гору и долази на Прчање у Боку которску. Ту је написао свој тестамент у кући Антона Луковића, којим је учинио распоред са својом имовином и престао оставио књазу Данилу. За тим иде у Неапољ где се лечи извесно време, па затим иде у Беч ради лечења и из Беча се враћа на Цетиње и умире 1851 год. у 40 год. свога живота. Његош је још за живота на ловћенском језерском врху био подигао црквицу и ту је био сахрањен, где се налазио све до европског рата 1916 год. када су га аустријске власти пренеле на Цетиње, па је после рата враћен на Ловћен у капелу која је укусно направљена из средстава Њ. В. Нашег Узвишеног Краља Александра I. Каркџорђевића.

Ми смо видели да је Његош увео порезу ради покрића државних расхода, али му је те порезе било мало те је тражио и добио и новчану помоћ од Русије. Од ових малих средстава он је морао да даје социјалну помоћ народу црногорском, јер је Црна Гора позната и данас као пасиван крај и није могла да произведе потребну количину жита за прехрану преко целе године. Од

истих средстава издржавао је свој двор, сенат, племенске капетане и перјанике. Плате су сенаторима било по 100 талира на годину, капетанима по 30 талира, а перјаницима по 40 талира годишње.

Лична карактеристика

Ради личне карактеристике Његошеве нека ми буде дозвољено да у кратким потезима изложим угиске неколицине писаца који су општили и у додир долазили са Његошем почевши са В. М. Медаковића ађутант његовог, који пише: »Док је у цркви, држаше се достојно смирено и примерно; не гледаше никуда на страну до једино на божији жртвеник. Црквено певање беше му мило, а још више онда, кад ко има леп и јасан глас. Не читаше у цркви ни Вјерују ни Оченаш, а мени би често давао знак да певам. Сви наши добри Срби беху љубитељи нашег црквеног певања. Из цркве излажаше владика весела и задовољна лица, беше у свему блажи, доступни и милостиви — чисто као да је награђен неком невидљивом благодати творца небесног. Милаковић беше 18 година уз владикау као секретар и могаше га најбоље описати, али он беше устручљив, па се не решаваше у то упустити, жаљаше га много, називајући га Српска дика. Он устајаше рано, па како устане пригрне свој црвени ђурак, шеће се по билијарди (зграда која је назив овај добила зато што је Његош у њу сместио билијард), па би ставши код прозора пут истока певао тихим гласом српске јуначке песме. Кад попије белу кафу онда му донесу симсију, па би пушио, седећи на својој гвозденој столици, коју му је направио цетињски ковач циганин Лазо — и ова служаше владици за престо. Покрај ове столице стајаше мали астал на који беше, хартија, перо, мастило, плајваз и по која књига и новине. По неки пут играо је на билијарду. Ако ли црногорци дођу да се туже и парниче или радиразговора — он остави читање и писање, па их слуша шта му причају, ако ли му буде што неповољно, онда устане и шета. У подне поједе по једно јело, али понавјише стојећи, и то је била закуска. Попио би само по једну чашницу ракије, по чашу вина са водом. Ручаше у пет сати у вече; јела су обично проста, слаткише није волео.

Он беше умерен и у јелу и у пићу. После ручка шеташе по пољу и пушаше љуте цигарете од љешанског дувана. Вративши се из шетње иђаше у кужину (кухињу) где имаше доста огња и ту би седео, а главари поседају око огња. Сви црногорци радо седе око огња, па тако и владика. Али овде не провођаше у залуд време, већ имаше увек по једног од писмених људи, који му читаше руске књиге, а по кад кад и италијанске и то слушаше владика пажљиво, па кад примети штогод важног, рећи ће: »забележи то«. Главарима је тешко што се чита; али док траје то читање не сме ниједан ништа говорити, па једва чекају кад ће владика рећи: »доста је — забележи, да знам где смо стали«. После овога читања, дигне се владика и иде у биљарду, а за њим и сви главари. У биљарди беше један леп билијард, три клупе и три столице и два астала, од којих на једном ручаваше владика, а други му служаше за писање — и на овом у вече упале се по две лојане свеће и то само док владика чита или пише, а кад престане — погасе их — а биљарду осветљаваху две лампе.

Одмах чим би владика прешао у биљарду из кужине почињаху црногорци дошавши неким послом на Цетиње да се окупљају око владике на поседак. Како који улази, приступа гологлав и целива владици руку, питајући га, »а да како си господаре?« Владика им одговара: »Хвала Богу, добро сам, а да како вам је на дому? Како су ви усеви? Како ви је стока? Јесте ли мирни од Турака? Идите тамо па сете. Они се измакну, ставе капе на главу, па седну на клупе, а кад нема доста места скрсте ноге, па седну на под. Сви седе и сви су под капицама, само што перјаници (гардисти) стоје и гологлави су. А перјаници све бирани момци и од најбољих и првих црногорских кућа. Црногорци се о свачему разговарају са владиком, а владика ће најпоследити: »има ли когод међу вама да пева уз гусле?« Сваки се стиди да пева пред владиком, бојећи се да неће знати најбоље, али појединца остали окупе: »а немој човече, да те молимо, већ певај, ако хоћеш«. — Владика имаше и гусле, па уз ове певачи и певаху. Ту се певаху само јуначке песме; а кад испева, онда се разговараху, како је који учинио јунаштво, хвале добре јунаке, а хуле оне, који се нису држали јуначки. Ова и

оваква забава трајаше свако вече до поноћи, а и до једног сата после по ноћи. У овој биљарди беше једно огледало на зиду, а около њега изломљене пушке са бојева, неколико мањих слика Петра Великог Романова руског цара. И на само одело мало трошаше владика. Имаше два коња: лабуда и гаврана, које често јахаше па у том јахању цепаше се одело, које даваше да се окрпи, па би га опет носио. У празничне дане изађаше у цркву, али не сваки пут. Божићни празник држаше исто онако као и сваки црногорац: налагаху се бадњаци, пецијаху се пецива, из његове куће пуцаше се из једне велике пушке. На овакав празник иђаше у цркву, а по свршетку службе приступаху му црногорци са мир божи целивајући му руку, а он сваког у чело. Из цркве иђаху сви к владици, који би сваког угостио печеницом и другим јелом а тако исто вином и ракијом. Сви ови и овакви обичаји бежаху владици мили. Поступак, дочек и угошћење владичино опомиње на оне прастаре патријархалне српске обичаје и на онај у опште живот пун љубави и искрености. И дивно је и мило је, и испуња свако људско срце милинама, кад види владоца, вођу и архипастира како се опходи са својим народом као родитељ са својом најрођенијом децом«. Медаковић прича и нешто мало и о животу владичином у Бечу и Млетцима и каже: »да је владика одмах променио стан, кад је нешто опазио на газдарицу, једну младу бароницу, а у Млетцима где га је често походио славни Томазео, да није него само једном био у позориште, сматрајући да му ни то не пристоји а на повратку из Млетка у Црну гору на пароброду будући ускршњи пост строго се поста држао.

Мало се налазаше црногораца, који боље погађаше од њега. Вештину стрељања показиваше он и на пароброду: баца му се неранца колико се може више у висину, а он пали из штуца и метком погоди неранцу. Сви путници, што су били на пароброду радо гледаху на владика, на господара црногорског, и сваки желијаше, да што проговори са владиком — он опет не одбијаше никога, већ са сваким радо разговараше, али му је најмилије било разговарати са људима знања и науке. На пароброду беше међу осталима и свештеника и богослова католичке вере, који приступаху к њему и

разговараху с њим о свему, а кад би му они напоменули да су и они словени и да живе и дишу за словенство и ако су латинске вере, владика им брзо одговараше: Сви смо ми браћа, а брат је мио па ма које вере он био.

Владика својим владањем, кретањем и својим понашањем, као и својим говором беше у стању да очара људе, па да их поведе за собом куд год хоће. Дошавши с мора на Цетиње, и тек што је ушао у кућу — по свађаше се доњокрајци са бајицама (оба села у непосредној близини Цетиња) а владика одмах истрча са засуканим рукавима, па потрча она сила људска у сав мах, па улеће као орао међу пилиће, те поче развађати завађену и опаку гомилу људи и разбаца их на све стране, па ће онда онако уморан рећи: »шта сте се помамили, те ми не дате ни да починем, рђа вас била! Из овога се види, како је владика Раде Његош желео да се не пролива братска крв Његошевих поданика. Он ускаче међу голе оштре извађене из канија ножеве, где међу распаљеном гомилом људи могаше врло лако да и он погине. Медаковић је забележио још и ово: када је Вук Караџић често долазио код владике у Беч 1847 год. и спремао се да оштампа свој превод Новог Завета и потражио од владике да му даде благослов архијерејски; а владика не желећи да прима на себе оно о чему није најбоље обавештен, одговорио му је: »није то Вуче, за мене, нити је то мој посао, него ето ти у Унгарији доста научених српских владика, који су учили и познају сва црквена правила и каноне, па се ти обрати њима као правим архијерејима да ти даду благослов; а да иштеш од мене благослов за ослобођење браће Срба испод несносних јармова, и за набавку оружја и похода у рат, у томе сам ти ја прави владика, па бих ти дао благослова колико хоћеш; али ти Вуче ниси за то, као што ни ја нисам за оно прво.

Рус Коваљевски, бавећи се на Цетињу неколико месеци и проводећи време са Његошем пише: »Владичина личност ма у ком се друштву кретала свуда би се одликовала, свуда би трага за собом оставила. Прелепог лица, раста врло високог, израза умног, очију више замишљених, него ли живих, имао је понашање изванредно пријатно и без ичега неприродног, оштрог и

угловитог у опхођењу са људима. Владика је с првог познанства одмах привлачио људе к себи, а ко га је изближе познавао, није могао, а да се не привеже к њему са свом душом својом и срцем. Његов светопочивши стриц одредио му је наставника човека учена, философа Милутиновића, али се наука не даје лако слободнијим природама, наученим у Црној гори, на слободном ваздуху, при звечи оружја, при грмљавини хитаца, при чудесним подвизима; физичка моћ развија се на рачун душевних сила. Владика се родио песником; познавање свога матерњег језика и народних предања спремило му је раније материјал за књижевни рад. Остало знање добио је, пошто је постао владарем, када је дању био оптерећен државним пословима и тек ноћу добио време да учи и чита.

Владика је био један од најобразованијих људи нашега доба. Он је сем свога српског језика знао још лепо говорити и писати француски, руски и италијански, поштогод немачки. Он је много читао, особито је изучавао историју. Желећи да уведе ред и друштвеност у своју земљу да то друштво просвети и образује.

Други Рус Никола Попов, који је посетио Црну Гору 1842 год. путовао је са Његошем од Дубровника до Котора лађом и у својој књизи »Србија и Русија« пише: »Сви су путници били на крову, али нису се мрдали с места, нити су као пре жагорили. Томе је узрок био присуство црногорског владике. Он је седео замишљен, опкољен старешинама, који су хладнокрвно пушили из чибука не обраћајући ни мало пажње на сапутнике. Аустријанци су тражили пута и начина, како би говорили са владиком, а три Арбанаса стајали су мирно заједно, наслоњени на решетку и гледали су владику.

Ово су били најбрљивији од свих наших сапутника; они су родом из Скадра, и враћали су се из Трста, куда су путовали трговачким пословима. Али су и они сада умукли. Један од њих, видећи како се владика љубазно са мном понаша, приђе ми ближе и рече: »замолите господара, да нам допусти, да му руку пољубимо«. А ви сте латини одговорих му ја, а он је православно епископ. — Ми смо суседи његови и поштујемо га, — одговори арбанасин. — Али сте му ви непријатељи.

— Па што? он је јунак и добар човек. — Ја сам поднео молбу владици и он им је жељу испунио. Ова белешка о пријему арбанаса на лађу као и забелешка г. Медаквића о пријему католичких свештеника и богослова из Аустрије најбољи су докази како су и други народи, и друге вере припадници ценили и поштовали Његоша и на колико је било развијено осећање код Његоша у смислу верске толеранције и човекољубља. Овим је он показивао на слику Каја Јулије Цезара, да је он као владалац, као владика и као Петар II Петровић грађанин и господар мале српске Црне Горе, а да је као човек грађанин целог света и да су му сви људи браћа.

Енглески путник Виљкинсон о Његошу пише: »Његови начини очаравају, његов је разговор занимљив и пријатан. Његове примедбе историјске, политичке као и о другим предметима о којима је он — радо размишљао, показују у њему велико знање и изврсно памћење«. Даље Виљкинсон каже, да је владика одлично гађао из пушке, тако да би погодио лимун бачен високо у ваздух и да је живео као прави црногорац. Његова спољашњост доста му на корист служи, и његова величанствена појава улива поштовање у прости и ратоборни народ. Он је развијен сасвим сразмерно његовом расту. Има велику браду, а дуга тамна коса спушта му се низ затиљак, на глави црвена капица. Обрве дуге, а у цртама лица израз кротак и правилан. Његова је ношња била као и обичног црногорца само што је била скупочија и имао је две прибавке црну мараму око грла и црне рукавице.

Љубомир Ненадовић наш познати писац у својим писмима из Италије о Његошу, са којим се први пут у Неапољу упознао, каже: »Ја сам себи представљао владика црногорскога као и друге владике у мантијама са дугом црном косом, камилавком и са бројаницама у руци. Тако сам и његов портрет из младих година виђао, кад уђем у собу, у којој се владика налазио, погледам по соби. Соба видна и велика. Три прозора, гледала су на море, а један низ улицу на краљев дворца. Усред собе стајала су два астала: на једном биле су растурене књиге. Било је два лепа кабинета и више великих и малих столица, са другим потребним намештајем; на дуварима осим огледала било је различитих слика. На десно од врата у дну собе био је од мермера ка-

мин-оцак по француском начину, у коме је горела мала ватра. Према томе оцаку, у великој високој столици, седео је један крупан човек у црногорским хаљинама с црногорском капом на глави и држао је гвоздене машице у руци, те њима у ватру царао. Једва је могао приметити да је неко ушао. Никога другог није у соби било. Првим погледом уверих се да је то владика. Прођем кроз собу и на два корака станем пред њим. Он окрете главу и погледа ме. Ја му се поклоним и рекнем: добро јутро господаре, он ми одговори: добра ти срећа! — и одмах продужи: »ви сте из Далмације? Нисам господаре, него из Србије и преставих му се, кад чу моје име показа му се познато, и одмах ме запита: јесте ли ви што писали? Јесам! Јели, ваша »Словенска Вила« и »Шумадинка«? — Јесте господаре! На то се он осврте и привуче к ватри једну столицу, сете, ми смо стари познаници. Сам је вас бог донео, да ме мало разговорите у овој самоћи. Пружи ми руку, те се самном рукова. За тим се замисли и ућута, па из тих мисли, после неколико тренутака, јачим гласом извикну: „Ала се ми словени наробовасмо“ — и као нека срдња на лицу му се показа. Док сам ја смишљао што на то да му кажем, он продужи после кратког ћутања: „што се већ једном не дигнете на турке, код толико лепих прилика. Па ви отуда, а ја одовуда, да се на Косову састанемо. Па док дипломати измењају међу собом своје ноте, ми ћемо наш посао свршити, па ћемо онда Европи казати: оно што сте ви звали Европска Турска, оно смо ми! Зовите нас опет како хоћете, само поштујте у нама људе; и нама је исто тако драга слобода и просвета као и вама“. Говор му многи кад кад шкоди. Он често по неколико сати седи у својој столици и ћути. За то време ја му што прочитам новине или какву књигу. Играмо и шаха, али он нема стрпљења, он мало једе и чува се од противних јела. Ништа не смеје. Једе обично много грождја.

Болест његова смета му радити. Ја му пишем писма и друго што му затреба. Каже ми да се зимус занимао описивањем Црне Горе и њене историје на француском језику, у томе га је помагао неки овдашњи адвокат Бузепе Каза. Он сваки дан долази те с владиком по један сат ради. Владика му обично диктира, он

француски пише. То је дело већ готово, а сад га прегледају. Владика ће да га пошаље неком француском писцу Беланжеу, с којим се негде познао и о Црној Гори причао. Беланже био је усхићен његовим причањима и молио је владику да му тако напише, како му је причао о Црној Гори. Ово је дело удешено за читање странаца који нас не познају. Казује ми Ђузепе, да се многе речи владичине по Неапољу причају. Сви важнији људи Неапоља посетили су га и не могу довољно да га се нахвале. Енглези га такођер врло уважавају. Једном пре подне седео сам и играо са њим шаха, а један лорд пријави се и уђе с речима: »Нисам могао поћи из Неапоља, а да се не опростим са вама; и будите уверени да ми је милије, што сам видео и познао вас него што сам видео Неапољ. Енглези ретко ласкају; богати лордови никада. При поласку лорд је молио владику, да му да једну своју слику. Владика му даде. За тим је молио да му за успомену напише два три стиха испод те слике. Владика узео перо да напише и после кратког мишљења, потписа само своје име и врати енглезу слику, па му рече: »моји су стихови сви жалосни; ја их не пишем! Ја пред собом видим гробну плочу, на којој стоји написано: овде лежи владика црногорски, умро је а није дочекао да види спасење свог народа. И томе имамо највише захвалити вашим земљацима, господине, који и мртву турску руку држе под нашом гушом... Кад дођете у богати Лондон и кад покажете ову слику својим пријатељима, немојте им казати ово је владалац, него им кажите: ово је мученик једнога за слободу мученичког народа. Кажите им: Срби могли би победити турке, али не могу да умилостиве вас християне. Владика је са усхићењем говорио, познало му се то на лицу. Владика не може се никада уговору дотаћи српског народа и ослобођења, а да не дође у усхићење, а често и у неку љутњу. О владици слику допуњује Љуб. Ненадовић и његовим стиховима којима га је поета нежно оплакао:

„Хеј владико, наше сунце јарко!
Лепо л' граву али траја кратко
За озеблог мало је Србина
Што си сјајо двадесет година.
Све од гроба до малог детињства
Борио си с' много елемента

Па је чудо да с' и до сад траја
Међ каквим си горчгвама стаја
Ко год срце имаше у груди
Морао је свако да те љуби;
Гроб твој свак ће сузама да роси
Који знаде српству био што си
Што је добро, што је лепо било
То у теби све се сјединило
Ко те чуо из деветих уста
И томе си узбудио чувства,
А ко зна те, ко је с тобом био,
Тај у теби све је изгубио“.

Његош као владика

Правећи кратак извод из свега до сада казатог, а с обзиром на позната песничка и философска дела Његошева, над којима је он неуморно радио можемо и смемо слободно рећи: да је Његош по морању био владика зато што су господари Црне Горе једновремено морали бити и владике и да се он није никада могао мирити са својим архијерејским саном. Ми видимо њега у Црној Гори, у Италији, у Бечу свуда само у црногорском оделу што значи да је он просто на просто избегавао калуђерске црне мантије. Исто тако видимо да је он цркву посећивао врло радо и у њој се понашао као обичан мирски човек, нити је чинодејствовао, нити певао или читао, па ни оче наш или символ вере. Он није био ни спреман за тај позив јер смо видели из његовог образовања да он није учио богословске науке, већ науке општег образовања. Ово Његош и сам признаје Вуку Ст. Караџићу у Бечу када га за благослов о новом завету шаље Архиепископима војвођанским. Он је себе осећао просто човеком, песником, философом и светским владаром а не монахом и духовним пастиром. А за ово га не може нико ни осудити знајући и то у каквим се приликама налазио, јер он примајући непосредно и посредно учешће у борбама проливајући крв људску примајући учешће у суђењима у сенату, и ако није хтео никада гласати за смртну казну, није ни могао мирне душе и савести приносити у божјем храму богу жртву. А његов велики философски ум није знао за притворство нити је обраћао пажњу на свакодневну суету и формалности. Њему је као духовном пастиру, које је

достојанство добио, не по избору своме, него силом прилика, довољно је било што је у његовој души дубоко била укоренења вера у бога и што је неговао хришћанске врлине, у чему је могао служити и за пример стојцизма највећим, и најстрасним богословима и јерејима. Да је у његовој души живела чврста вера у бога и безсамртност, душе то се да видети из Горског Венца а нарочито луче микрокозма, о којима ћемо говорити у даљем излагању, а овде ћемо да као пример његовог тврдог религиозног веровања наведемо његово писмо славном лекару Маринковићу, који је родом из Далмације са острва Виса, а који је лечио Његоша и живео у Котору, исто писмо гласи: Ја нисам још оздравио, али сам се добро поправио. У мојој болести ја сам и о смрти помишљао. Ова мисао ни мало ми није шкодила, но шта више, зраке су ми душевне лакше тело проницале, као сунчане зраке кроз танке и раздробљене облаке што лакше проничу. Моја је идеја међу небесима и гробницом смело летела, и ја сам смрт овако разумео: или је тихи, вечни сан, који сам боравио пређе рођења; или лако путовање из света у свет и приопћење безсмртноме лику, и вечито блаженство. Ја се пакла ни мало бојао нисам, јер у мени паклена душа није, и ја Бога не престављам као Нерона, и Мухамеда II, но га престављам по његовом величанству, за духа превеличанственоса — премилостивоса својим тварима. Ја сам душу човечију престављао за неки тајанствени фокус, која како се раздвоји од тела сине хитром зрачицом, и запали бесмртни плам нашега вечнога живота и блаженства на небесима. А наше јадно тело што је? — угошћење и попирање земаљског гада — глибена, од које се гади — прашина, с којом се вихорови ругају и играју, њом бистре источнике (изворе) водене муте — њом сјајне зраке сунчане затмивају — и великога чуда, колико ми ово ништавило љубимо и колико нас интересује! Тело је много ништавније него стаклени суд — изломљена стакла купе каљави чифути и одрцани трговци, те их продају — а наше тело без душе ни зашта не служи. Ово писмо Његошево, ако не служи као неком допуном Лучи микрокозма, оно у сваком случају уноси у лучу извесну јасноћу и ово је писмо философско-теолошког карактера.

Његош као владика није никакве реформе црквене провео нити је ма шта као владика предузимао, сем што је белопавлиће и глуходољане и буковљане лишио свршавања црквених обреда и цркве им позатварао, али и ово није из духовних побуда као владика, већ као господар — владаоц да би овом казном на религиозне црногорце утицао да се између себе не крве.

Његош као владалац

По својој активности и делатношћу Његошева дужност владаоца државе надмашивала је дужност владичанску, али када се са мало критике уђе у супстанцију и владалачке дужности, одмах ће се видети, да Његош, и као владар мале, и пасивне Црне Горе стешњене са свих страна непријатељима, и ометана унутрашњом племенском борбом и подвојеношћу, није много урадио. А и оно што је урадио, нејавља се производом лично његовог владалачког и државничког ума, већ је то изазвала потреба и неопходност духа времена, као што је прелаз од подвојеног племенског живота ка општем заједничком државном животу, јер је под утицајем западно-европске културе, морао наступити прелом мисли и у Црној Гори. Сем тога установа сенат много је на то утицала, а сенат није дело Његошево, већ је то дело Петра I Петровића, који је и спремио реформу за увођење те централне судске и административно-извршне власти. Али му је смрт омела. Исто тако се зна, да је »Закон отечества« дело Ивана Ивановича Вукотића, који је живео дуго у Русији и који је имао неко образовање, по тврђењу једних он је био подофицир у руској војсци, али се он престављао као да је био ђенерал. Али било како било он се показао у оно време врло способан и енергичан у државним пословима, да га је Његош поставио за председника сената. Овај исти Иван Вукотић, видећи грубу и може се рећи зверску природу људи и племена црногорских, увео је телесну казну шибањем. О енергији и вољи за државне послове Вукотићеве сведочи то што је он у крају крајева, видећи слабост власти Његошеве и занемаривање државних интереса у корист поезије и философије, покушао да од Његоша одузме световну власт у шта није успео, али је владика много

потом труда и муке имао док се није отресао Вукотића и протерао у Русију. Одакле овај продужује још борбу привлачећи на своју страну Гагића руског консула у Котору; Татишчева руског посланика у Бечу па и саму руску владу у Русији, те је Његош морао ради тога и у Русију да путује и на силу се опрао од клевета, које му је нанео овај Вукотић.

Ни ратове Његош није водио као што су његови претходници на пример Петар I. код Круса. О владању Његошеву може се рећи ово, да је он владар био по дужности и спољашњем призивању, да се бавио државним и војничким пословима повремено зато што је морао као што сваки грађанин мора да одслужи свој кадровски рок. Сво остало време по унутрашњем свом призиву зато што га је вукао таленат, зато што га је вукао геније, бавио се поезијом и философијом. Проводећи и у својим делима нарочито у Горском Вијенцу. У писмима и у Шћепану малом велику српску и југословенску идеологију, радећи живо на уједињењу јужних словена, просвећујући народ Његош се мало бавио државним пословима и администрацијом, јер је сматрао да његово лично учешће у државним пословима, не би могло донети толико користи самој држави, српству и југословенству, колико ће користи донети његово учење, његова поезија и философија, која ће научити све јужне словене да створе једну велику, силну и моћну државу и да сви сложено, као једна колективна личност, као један рој пчела или мравињак мжава раде и сарађују на уређењу и управи државној. Његош је у томе и успео, јер су његови и њега достојни потомци, руковођени његовим великим идејама остварили све оно што је Његош хтео и желео.

Његош се није ничим нарочито прославио као владика и владар Црне Горе, већ је остао у томе обичан као и његови предходници. Ово може бити зато што није било zgodно и погодно време, што нису биле добре прилике и није било услова за ту вланичанску и владалачку широку делатност. Он је у том погледу желео и хтео да много учини. Али му као што рекох нису дозвољавале прилике и тешки су били услови и он је у том лично на Прометеја прикованог ловћенској стени. Али његову гениалну мисао није могао, нити је био у стању нико приковати ни уз једну стену. Она се сло-

бодно и неограничено кретала по свој земљи, по поднебесију прелазила у област трансцидентности, дизала се чак и на само небо и са те висине посматрала свуда и на све стране дивна и чудесна дела свевишњег творца. А рођен по природи геније, постао је песник и философ светског гласа. Он је написао следећа дела: песму »Бој Срба са Турцима« 1828 год; »Пустињак цетински«; »Лијек јарости Турске«; у коме су спевани неки бојеви црногораца са турцима његова времена; »Слободијада« песма о бојевима црногораца са турцима од владике Данила до владике Петра I; »Кула Ђурашковића« где је описан бој црногораца са турцима на Жабљаку, које је предводио сердар Ђурашковић са кнезом Лопичићем оба из Ријечке Нахије и том су приликом узели два турска топа, који су се налазили до последњег времена у порти Цетињског манастира и на једном су урезани следећи стихови:

„Црногорци кад оно витешки
Жабљак турски тврди покорише
Онда меае старца заробише
На Цетиње српско доведоше“.

Месеца марта 10-1855 год.

На другом топу урезан је натпис: »Жабљак ме дарова Цетињу на силу«; »Чардак Алексића« у којој је песми спеван бој у Ускоцима 1847 год. са Дед-Агом синем Смаил-Аге Ченгића; »Лажни цар Шћепан мали« у у којој је песми описан долазак лажног цара Шћепана малог на црногорски престо; »Лучу микрокозма« и »Горски вијенац« где је описан историски догађај истребљење потурица у Црној Гори 1709 год. Његош је написао доста велики број поема, али да ли се је у овим делима испољио и да ли се свецело велики његов геније исцрпео те да више није могао дати ништа? Наравно не. Пре свега као што се Његош није могао одати свецело друштвеним пословима услед ондашњих тешких прилика у коме се налазио, он и његова држава, тако се и геније Његошев није могао разврнути у оноликој мери у коликој би се разврнуо и испољио да није била на томе путу као сметња државничка делатност, стална и непрестана нападања од стране спољашњих непријатеља, међусобне племенске зађевице и трзавице,

гувернадурске интриге, контрола и шпијунажа Ивана Ивановића Вукотића подофицира, које га је сам Његош узвео на високи степен и педистал, председника сената, а који се доцније убраја у лик незадовољника, ради пуном паром против Његоша, чак шта више наоружава противу њега и саму Русију. Даље самовоља горштакког црногорског елемента, који хоће као биреко да се назове народом, хоће да има државу. Али му с друге стране то не годи, јер држава и државна власт тражи да јој се грађани покоравају, да су дисциплиновани, а они нису навикли да се законима покоравају и да власт слушају, већ су говорили: »наша земља не трпи регуле« и томе су принципу дуго остајали верни. Разочараност у људима као што је био случај са кнезом Милошем Обреновићем. И на крају неизлечива болест — туберкулоза, која му је скратила живот и он умире у 40 години свога живота у највећој снази, када је могао дати у свему највећу продуктивност.

И доиста да ових и оваквих лимитативно побројених узрока није било. Његош би, према његовом природном таленту и генију, могао још много и много створити и своје поноситом и дичном народу у наслеђе оставити. Али Његош није услед ових тешкоћа клонуо духом, ни се изгубио, нити се предао у руке мрачности. Напротив он се држао светле стране живота. Њега је водила зрака светлости, водила га је светла идеја без обзира на све муке и патње, које је он трпео и сносио. Тако да је Његош кроз сва искушења био и остао песник-философ у лепоти и лепоте у светлости.

ЊЕГОШ КАО ПРЕТЕЧА И БОРАЦ ЗА УЈЕДИЊЕЊЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Када се говори и пише о Његошевој политичкој концепцији, може бити да ће се неко наћи и да ће учинити приговор, да се Његош није у својим делима специјално бавио политичким питањима и проблемима. Ово у толико пре што је позната ствар, да Његош није написао и оставио ни неку специјалну и нарочиту расправу о овом проблему. Па према томе, да га и немамо права убрајати у [лик] научника о философији права.

Стварно Његош није написао неку нарочиту и посебну расправу, или неко специјално философско-правничко дело. Али то још никако не значи, да Његоша као философа и песника, који се је налазио као владар на крми државне управе, није интересовало такво једно важно питање, као што је питање о држави и њеном уређењу и њеном начину бољег и срећнијег живота, као и њеној управи од које зависи срећа и благостање државе и њених грађана. О томе лепо каже наш многоуважени и високопоштовани професор г. Павле Поповић у свом доста капиталном и научном делу »О Горском Вијенцу« да је политичка концепција код Његоша изазвала поетску концепцију. А ја бих још и више рекао, да је Његошева политичка концепција изазвала не само поетску него и философску и религиозну и да је Његош био, биће и остаће нашим идеолом у смислу политичких концепција и схваћања о држави и друштву и о друштвеном и државном уређењу.

Ова његова идеја као танки кончић проткана је и пролази кроз сва његова дела, и кроз сва његова писма. Нарочито је ова идеја спроведена у »Горском Вијенцу« и »Шћепану малом«. За Горски Вијенац М. П. г. Павле.

Поповић каже: да је у њему Његош као у неку народну енциклопедију све унео, тако да Горски Вијенац служи као неко огледало српске душе. И доиста Његош није у Горски Вијенац унео и описао само историјски догађај, истребљење потурица за доба владавине владике Данила I. Петровића 1709 год., као јединствени догађај у историји нашега народа, јер ова истреба потурица престава прво ослобођење Срба од Турака. Него је Његош у »Горски Вијенац« унео и описао све догађаје тако да је нарочито у колима описао целокупну нашу историју. Сем историје Његош је у »Горском Вијенцу« описао народне обичаје, насликао нарави и карактере, осудио сујеверје, лукавство нарочито женско лукавство. »Буд је женска смијешна работа стотину би мијењала вера да учини што јој срце жуди«, или беше ми се снаха помамила, те ја узми троструку канџију ужежи јој месо у кошуљу, враг утече некуд без обзира, а оздрави снаха Анђелија« осуђује издајство Вука Бранковића и Вујице Вулићевића који је убио издајнички великога војда Карађорђевића, осуђује страшљивост речима »Страх животу каља образ често«. Восхваљује јунаштво називајући га најслађим пићем душевним, истачући херојске врлине и подвиге бесмртног Карађорђа, Милоша Обилића и других српских витезова, који живе докле сунце грије. Његош је истакао и значај гусала у историји нашега народа. О томе он каже овим речима: »Где се гусле у кући не чују ту је мртва и кућа и људи« или »а да за сву игру без гусалах ја ти турску пару небих дао«.

У овим Његошевим стиховима казато је много. Казато је то, да су нама наше гусле, и ако врло прост музикалан инструменат, давале лични и национални животни импулс. Гусле су са својим монотоним звуцима будирале, да се створи — испева народна поезија — национални епос. Овај национални епос, много бољи и лепши од немачких nibelunga или од руских билина и може се рећи најбољи народни епос и јединствен у целом свету, певан је уз гусле вековима и вековима својом јуначком и херојском садржином упоредо са Његошевом лириком равнио је у нашем народу јуначки, херојски и управо витешки дух, који је доцније скинуо робске туђинске ланце, ослободио Србе и друге Јужне

словене од ропства вековнога и створио слободни народ са слободним народним духом, слободну, моћну и велику нашу дичну отаџбину Југославију. Могло би се још много казати и о другим питањима, којих се Његош дотакао, али би нас одвело у страну много од нашег предмета. Стога ћемо се само задржавати на овим наведеним примерима, које смо узели зато, да у неколико покажемо то, да када је Његош могао у Горском Вијенцу у ту народну енциклопедију да унесе од свега по нешто и да о свачему по нешто каже, природно је да је Његош као философ морао нешто казати и о држави и државном уређењу, као о једном врло важном питању људскога живота.

Сем тога познато је, да су се од памти века сви научници и философи целога света интересовали питањима о држави и државном уређењу. Нико није покрај тих питања прошао, а да на њих не баци свој поглед. Нико од њих није могао према истим остати индиферентан. Познато је да су се философи древних источних народа и то Конфуције у древном Китају, а Буда у Индији бавили изучавањем ових питања. Према се њихова наука о држави и њеном устројству није издвајала из науке о религији и моралу и није учинила неки нарочити утицај на даље развијање и еволуцију научне идеје о држави и њеном уређењу и није створила неко нарочито државно право. Али је факат остао фактом. А то је, да су се оба ова философа најстаријих народа, поред осталог интересовали и државним правом. Исто тако научници и теоретичари-философи древних класичних народа Грка и Римљана писали су много о идеалном државном поретку и о држави и државној организацији. Код неких од ових налазимо само посебне мисли и идеје као и код Конфуција и Буда са том само разликом што су ови исте идеје развили у много већем и ширем маштабу, као например Празимаха и Каликла. А код других пак налазимо систематски изложена и написана научна дела, као што су дела Ксенафонова, ученика Сократовог под називом »Апологија Сократа«. Платонова »Држава« прво дело, и друго »Законо«, Аристотелово дело »Политика« и римског правника теоретичара Цицерона његов чувени дијалог »О држави«.

Ову идеју развили су и обрадили средњовековни западноевропски научници од којих су најистакнутији у

Француској Жан Боден, у Италији Макијавели, у Енглеској Томас Мор. Иста идеја достигла је свога апогеја и своје више кулминације у току западно европске нове историје, а специјално у философским делима француских философа: Жан Жак Русо-а Монтекиа и немачких Шопенхауера, Хегела, Канта и других. Према томе и наш песник и философ 19 века Његош наравно морао се по примеру других философа бавити политичким питањима, јер и ако је Његош био самобитни писац, песник философ ипак су ови философи са којима је Његош несумњиво био упознат утицали на Његошев генијалан ум и душу и чинили то, да се у политичком погледу што шире и боље развије тај Његошев геније.

Према томе сви услови и прилике у којима је Његош живео, радио и писао, као и сам положај, који је заузимао говоре јасно о томе, да се Његош морао интересовати политичким проблемима и да је у својим делима третирао и те политичке проблеме и унео политичке шире концепције, само као што се Његошу тешко било попети на небо приликом тражења истинскога и вишега знања, тако је и нама смртнима тешко или може бити још теже разумети дубоке мисли великога философа и генија. Разлика је између енергије Његошеве, коју је он имао и употребио приликом дизања његовога на небо и наше, којом располажемо када хоћемо да се упознамо са учењем Његошевим. Његош је приликом подизања на небо имао надчовечанску енергију. Он је употребио надчовечанску снагу и моћ. Сем тога њега је дизао песнички ентузијазм. Њега је овај ентузијазм, по самим Његошевим изразима у »Лучи микроkozма« вукао на небесну висину, као неки магнет. Многи од нас немају те Његошеве енергије немају код себе тога Његошева песничкога и философскога ентузијазма, који би их повукао као неки магнет, те да се попну на висину Његошевих мисли, и да га разумеју, не само као песника, него и као философа у опште и специјално, као философа права. Кажем специјално, као философа права, јер Његоша као философа права, по моме схваћању и дубоком убеђењу најтеже је разумети и његове политичке концепције уловити у општем мору Његошевих идеја. Сем тога многи читаоци прочитају Његоша још у младим својим годинама и њихове

се младе душе задовоље оном ритмичком и лиричком лепотом Његошеве поезије. Они се засите и задовоље песничким високим полетом и у њему не траже и не виде ништа друго. А затим са зрелим узрастом скоро код свакога човека наступају многе обавезе према самоме себи, према породици, друштву и држави. Наступа такозвана општа животна суета, која човека мање више окупира и не дозвољава му да се интересује науком и философијом Али и они, који су пуким случајем поштеђени од ових обавеза и ове животне суете, обично се одају својим стручним студијама, гледају на спољашњи стихотворни облик и форму Његошевих дела. Мисле да у Његошевим делима, као поезији, не могу да нађу оно, што њих, у њиховој струци, може интересовати и користити. Ово се нарочито може казати за правнике, који се обично баве својим стручним стварима и сувопарним законским прописима и параграфима и њима и тој законској логици посвећују своје слободно време. А и тежак је Његошев слог и дубоке су Његошеве философске мисли и идеје и ретки су такви људи, који се решавају да замарају свој ум таквим тешким и озбиљним стварима као што је Његошева философија, а нарочито да утичу у супстанцију Његошеве философије права.

Да би могли разумети Његошев политички идеал, ми треба да бацимо општи али кратки поглед на општи философско-песнички идеал. Његош се као философ не задовољава са ординарним, или обичним знањем. Он хоће и тражи више знање. Тражећи то више знање, обузет дубоким мислима, и када није могао добити, на сва њега интересућа питања, одговор од мајке природе и од земаљских мудраца, Његош се са великом муком и страшним хрвањем уздиже на небо и тако долази до тога вишега знања. Као што се Његош није могао задовољити са обичним земаљским знањем, тако исто се Његош није могао задовољити са обичном државом, већ се и у овом случају морала поновити иста историја, и он се морао опет са великом муком уздизати на небо да добије појмове и знање више о држави, појмове идеалне о идеалној држави и идеалном поретку идеалној држави.

Његошева философија права

Његош као грађанин, владика и владар мале црногорске државе (јер је она у доба његове владавине имала свега три нахије: котунску, ријечку и црмничку, које су се по територијалном пространству и бројности становништва равноте данашњим срезовима, а већ и да не говоримо о њиховом богатству, јер је сва Црна гора увек била пасивни крај) искусио је сву тешкоћу од те мале и бедне државице. А плус к томе он је био запојен националним идеалом, који се је потенцирао песничким ентузијазмом, и као такав он је негирао не само стварно постојећу малу државу, него и сваку помисао о малој држави. А идеалисао је велику и моћну државу. Овим тежњама за великом државом Његош се одликује од древнога грчког философа Платона, чији је био идеал мила држава, од хиљаду (1000) становника, а приближује се старој грчкој стојичкој школи, јер су и стојици будући космополитима, а нарочито њихов главни претставник Зенон, тежили за великом и може се рећи свога света државом. Сличност и подобност Његошева са стојичима и Зеноном огледа се само у општој тежњи за великом и моћном државом. Али када се мало дубље и са већом пажњом погледа на сушност њихових тежњи одмах се види, да се они и разликују. Зенон и Стојици нису националисте, они су космополитичари, они хоће државу у границама целог света. Док међутим Његош није космополитик, а напротив велики патриота и националиста од главе до пете. И он као такав није имао космополитичке тежње. Али Његош будући великим Србином и великим Југословеном и у опште словеном, није имао само уску мисао да заузимањем и ослобођењем те, или друге области, или покрајине, прошири само границе оне његове мале, али херојске Црне Горе, и да учврсти везу између Црне Горе и тих области, као и да у њој учврсти свој положај, већ је његова национална и патриотска идеја много била већа и шира. Његош је хтео и желео велику југословенску државу, чије би се границе поклапале са југословенским етнографским границама. Он је хтео јединствену државу од Црнога до Сињег (Јадранскога) мора. Али ово није његов коначни циљ, већ је ово, као прва етапа, као нешто са чиме треба ударити темељ новој већој и грандиознијој згради, општој словенској држави. Што значи

да је Његош у крајњој линији имао још већи циљ, и да се он на овом није хтео зауставити, већ је хтео нешто још величанственије за све нас словене, а то је наше свесловенско уједињење. У томе су погледу и смеру Његошове идеје истоветне са идејама другог нашег словенског великог песника и мислиоца Александра Сергејевића Пушкина, чија је жеља исто тако као и Његошева, да се сви словенски потоци улију у једно велико словенско море.

И римски је јуриста Цицерон проводио идеју о уједињењу народа под врховном влашћу велике свештене римске империје. Али се Његошева идеја о уједињењу разликује и од Цицеронове космополитичке теорије, по својој чисто националном карактеру. Једино се Његошева идеја о националном југословенском уједињењу по својој националној обележју поклапа са идејом другог италијанског научника, Макијавела о националном уједињењу италијанског народа. Од особитог је интереса још и то истаћи, да су једино Његошеве и Макијавелеве идеје остварене и у живот проведене, јер је Италија своје национално уједињење извршила 1862 год., а Југославија 1918 год. што значи, да су националне тежње много јаче и лакше остварљиве него космополитичке.

Као што мало пре рекосмо Његошева је прва, најпреча и најсветија идеја и жеља била, да из југословенског народа створи велику и моћну југословенску националну државу, чије би се границе политичке потпуно поклапале са етнографском југословенском линијом. Овде Његош једновремено тежи к двојаким идејалним идејалним идејама, прво он хоће, да оствари велику и моћну државу, то је његов један идеал, а друго он хоће и жели, да у ту своју идеалну државу сакупи све јужне словене, и тиме да своју једнокрвну браћу, како се то сам Његош изражава, избави и спасе од туђинског ропства и насиља, и да им топло сунце златне слободе засија. Да би се што брже и скорије и са већим успехом спровела ова идеја, као и у дело привела, он на томе стално и непрекидно ради. Он не пропушта ни један важан историјски моменат, ни један случај, ни један историјски догађај, а да не предузме потребне мере у томе правцу и смеру. Он се са идејом ослобођења и уједињења јужних

словена није никада растајао, већ је са том идејом у јутру устајао и у вече ишао да спава. Њему та идеја више пута није дала ни да мирно и спокојно спава, нити да спокојно руча или вечера. Историјска је истина, да је он стојећи ручавао и вечеравао. Његош сам у »Горском Вијенцу« у монологу владике Данила каже, да га црне растезају мисли, и да му прса кипе од ужаса, јер на брду ако и мали стоји више види него онај под брдом и т. д. А шта он то више види и од чега му и од каквога ужаса кипе прса и од чега га растезају црне мисли? Ако не од тога, што он са философске висине све боље види, па боље и више наравно види муке, патње и страдања своје једнокрвне југословенске браће под аустриским, млетачким и турским јармом и насиљем.

Занешен овом мишљу Његош пише кнезу Милошу приликом устанка Хусејина капетана Гардашчевића, босанског везира и Паше Бушатлије скадарскога везира, и моли га да заједнички помогну ову двојицу, да би ослободили поробљену браћу испод турскога јарма. Кнез Милош из непознатих разлога, а можда и из практичних својих разлога и обзира личних није послушао Његоша, нити му је у томе изашао на сусрет. Али је овим и оваквим Милошевим поступком идеална Његошева душа толико била огорчена, као и познатим неуспехом Гардашчевићевим и Бушатлијиним, да је он прекинуо сваку везу са кнезом Милошем за сво време Милошеве прве владавине и тек се са њим помирио у Бечу 1847 год. пред сам крај свога живота приликом штампања »Горскога Вијенца«, и када је Милош већ боскинут са власти и протеран из Србије. Али је и после овога ову душевну огорченост Његош још дуго носио у души и вероватно је са њом и у гроб легао, јер он о овој својој тузи и огорчености душевној доцније пише кнезу Александру Карађорђевићу жалећи се на Милоша и дајући потстрека кнезу Александру за у будуће. Није ово био једини случај и моменат узбуђивања и узбуђења његове племените песничке душе за велике идеале југословенскога народа и за велику југословенску државу. Позната је његова патриотска кореспонденција са Јеремијом Гагићем руским конзулом у Дубровнику, Тотишчевим руским послаником у Бечу и са свом ззначном Русијом, са баном Јелачићем 1848 год. и кне-

зом Александром Карађорђевићем, у доба мађарске буне и побуне бана Јелачића у којој кореспонденцији он ову двојицу куми и преклиње да се ова мађарска буна као и ондашње слабо војно и политичко стање Аустрије искористе, те да се онај део јужних словена испод Аустрије ослободи и уједини. Даље у прогласу упућеном Бокелјима и Дубровчанима, он просто напросто наређује, а Словенце у писму упућеном неком тршћанину моли да слушају бана Јелачића и да му помажу у његовој акцији, како би овај успео да из аустрискога ropства изчупа јужне словене, нашу једнокрвну и једноплемену браћу. Али су ови његови југословенски патриотски осећаји и у овом случају побуне Јелачићеве као и приликом побуне Гордашчевићеве и Бушатлијине, остали незадовољени и не награђени, а његове велике идеје неостварене. Али и ако његове велике идеје нису за његова живота остварене оне нису умрле заједно са њим, него су деценијама живеле и запајале многе и многе нараштаје са националним југословенским идеолом. То је што се о Његошевим тежњама и идеалима политичким може видети и прочитати из његових писама и што је познато из историје. А сада да видимо шта је Његош учио и писао у својим песничко-философским и научним деклама о југословенству и његовом уједињењу и о великој југословенској држави? Пре свега треба казати, да у Његошу пуном националне и личне чврстине и карактера нису се могле налазити две личности, нити је он био дволичним, па да једна личност, да кажемо личност оригинална пише у научним делима једно, а друга личност Његошева, да је тако назовемо за разлику од оригиналне личности, његов двојник, да у писмима пише друго. Већ је природно да је Његош био један исти Његош и у писмима и у научним делима и да је једне исте идеје о југословенском националном идеалу проводио како у писмима тако и у својим научним делима. Пишући писма и прогласе и тако ширећи своје идеје међу својим савременицима јужним словенима, Његош је веровао, да ће он сам још за свога живота, уз помоћ осталих вођа и првака нашега народа, остварити вековне националне идеале. А пишући своја песничка и научна дела, он је у њима проводио скоро исте идеје као и у писмима са намером да их остави као аманет

будућим југословенским поколењима, те да они у случају његовога личног неуспеха, тај наш идеал остваре. Што значи да су идеје у писмима Његошевим биле као апел на његове савременике. А идеје у његовим делима као апел на будуће југословенске генерације, верујући да ће те будуће генерације кад тад успети, да спроведу његове идеје у живот, и да остваре велики југословенски идеал. У својим делима Његош је схватао, да је његова мисија, да својим идејама васпита будућа поколења у духу општег југословенског идеала и да их спреми за остварење тога југословенског идеала. Према томе разлика може да буде између писама и научних дела Његошевих у самој намери са којом је Његош писао писма, а са којим дела, као и у томе на кога је направљен апел у писмима а на кога у његовим делима. А иначе по самој суштини, или субстанцији Његошеве су политичке идеје једне исте, како у његовим писмима, тако и у његовим делима.

Његошеве су политичке идеје, у његовим књижевничко-научним делима, у дубоко философском смислу и њих је, сваком, тешко разумети. Али су ове исте Његошеве мисли и идеје изражене јасније и разумљивије у његовим писмима, јер оне нису писане философским језиком, већ чисто политичко-дипломатским разумљивим и јасним, за све и свакога, језиком. Према томе њих је лакше разумети. И ко хоће да лакше и боље разуме Његоша, као философа права и његове политичке идеје изложене у његовим бесмртним делима, тај треба, да се обавезно упозна са његовим писмима, која је Његош, као што смо већ рекли, писао у разна времена различитим поглаварима и вођама народним и појединим виђеним људима, а од којих ћемо нека важнија писма овде систематски у хронолошком реду изложити у поменутој сврху и циљу.

У писму Хусеину капетану Гордашчевићу, кога су босански устаници, приликом босанске буне 1832 год. изабрали за босанског везира, Његеш пише одговарајући му на његово писмо: »Честитамо великом везиру Хусеину капетану, витезу босанском. Имали смо радост примити твоје предраго писмо из кога видим пријатељство и љубав, које желиш, да буде међу нама; то нам је много мило чути, особито ти кабулимо, и тврду божју вјеру дајемо, да ћемо од сада у напредак бити

уједно и крв своју проливати задјенички за вјеру и слободу. Него те молимо, да се држиш јуначки. Много се радујемо чујући, да си у сву земљу твоју прави суд поставио за свакога, будући да таквијем начином можемо се надати у Бога, да ће нам помоћи у овом и сваком другом делу.»

Владика се радује успеху Гордашћевића, као србина и југословена, тежећи ка уједињењу са Босном. Али Хусеин Гордашчевић, као што је то из историје познато, није успео у томе своме подухећу и својој акцији, већ је морао из Босне да бежи у Аустрију одмах по претрпелом поразу. Због Гордашчевог устанка владика је и са кнезом Милошем Обреновићем прекинуо сваку везу зато што Милош није хтео да усвоји његов предлог да се Гордашевић у његовом подухећу помогне, који је био са својом војском дошао и до самог Битоља и у почетку страшно потукао турску војску. Владика је сматрао, да је наступио час ослобођења и у томе је био тврдо убеђен. Ово у толико пре је могао веровати, јер се тада противу Порте био побунио и Мустаф Паша Бушетлија, скадарски везир, који је са својом војском био допро до Вучирна и приближавао се и самоме Скопљу.

За време мађарске побуне 1848 год. и Бана Јелачића покрета у Хрватској, Његош, да би Јелачићу помагао да јужне словене ослободи од Аустрије и наравно да се уједине сви Јужни Словени, шаље свој проглас, о коме Јеремија Гагић, руски консул у Дубровнику у своме извештају каже: у Дубровнику су се појавили црногорски прогласи, којима се позивају становници дубровачке области, да је дошло време, да се Словени уједине, да ослободе словенске области од аустријског угњетавања и да постану славни и независни... и т. д.

Интересантно је и писмо упућено Бокељима и Дубровчарима, а које гласи: »Од владике и свију црногорца својој браћи бокељцима и дубровчанима обе вјере. Прво вас молимо, као нашу браћу, да сва друга намерања и позиве баците, које добијате од партија, а да будете срцем и душом привржени својој народности и сасвијем вјерни и послушни Јелачићу, своме једноплеменоме бану. Друго, ако пак сачувај боже покажете се невјерни својему бану и примите се туђина, а своје добро

одбаците, знадите чисто, ми ћемо постати ваши заклетии непријатељи и крв ће се издајничка немилице пролити и куће издајничке попалити. Ви знате да се ми не умијемо шалити, но пазите шта ће те радити.»

Ова порука Његошева, бокељцима и дубровчанима без разлике вере и племена, може се боље разумети, када се доведе у везу са порукама, које је Његош послао Загребу и Београду. У Београд је Његош писао кнезу Александру Карађорђевићу, који је био, у то време, послао Србима у Војводини помоћ противу Мађара, а које писмо гласи: »Хвала вашој Светлости и Србији до неба за благородна и велика ваша пожртвовања; куд би та срећа српска, место војводства, да се онда на Босну окренуло (Владика мисли на буну Гордашчевићеву) данас би се у рукама имало оно, што се не би могло лако изгубити; да једном може букнути ентузијазм силнога нашега народа у Турској с подобним местоположењем, Србима не би нико могао лако главе доћи; мени се види да ми ово свагда можемо урадити. Славна и бесмртна дела Карађорђева одушевљаваће Србе до вијека. Правда божија је заблистала над твојом књажевском главом за срећу и славу целога народа југословенског.«

Бану Јелачићу, Његош шаље Иву Р. Радонића са још једним послаником, чије се име незна, да му усмено саопшти Његошев позив, да се прогласи за независног бана и обећава му своју помоћ, а ово усмено предање поруке налази потпору у већ наведеном прогласу, којим Његош позива Дубровчане и Бокеље, да буду послушни своје једноплеменоме бану. А за овим Његош и писмо пише бану Јелачићу које гласи: »Сваки родољуб, цели народ наш у тебе је очима упро и к теби руке пружио, како небом посланом Месији. Твој је задатак велик, њим Европа нови вид добива, он миче гадну љагу са лица силних Словена, који до дана данашњега ништа друго нису били до продани и жалосни робови и надничари других народа. Ах драги бане, већ земља од ове мрске неправде стење, душе су благородно мислећих Словена у вечној муци, стиде се свјета и људи због овога нискога стања у коме смо спрема других народа европских, ради чега мимо друге народе овај зли нарoк (судбина) нас прати, ради чега смо навикли робовати, риди чета своје силе не познајемо. Због чега неко слепо

задахнуће управља Словенима, те се самовољно у туђе вериге вежу. Ја сам са овом шаком народа под анатемом тиранства и шпијунства слободан, али шта ми је боље? Када гледам около себе милијоне моје браће ће стењу у туђе ланце. Можда их је туга назвати те баном далматинским, али нека те називају како хоће, само нека је Далмација у твојој руци, да се једном саставимо. Ништа ме толико до сада на свету није интересовало, колнко твој посао... и т. д.

Када су тршћани позвали Његоша у Трст на неки збор у одговор на овај позив он једном прваку њиховом између осталог пише и ово: »Е сиромаси Словени, шта би Европа без робова, да јој није њих? Та морао би »mein Herr« (мој господин) збацити рукавице, а »ефендум бенум« побацати чибукe, па се и један и други побратимити са трудољубијем, да им њихова срећа у нарoк није поклонила Словене. Да, наше је племе имуће других народа као остала животиња, и ко има веће стадо, он је богатији. Ко се и колико сумњао, да нису Словени рођени за робство, нека данас њино пословање види. Може ли што гадније бити од њихове слепоће? Ја се свагда чудим и никада се начудити не могу, како некима људима може постидно робство толико драго бити! Они су подобно пашчету, јер бо се пашче трза да добије слободу, но како исту добије на ново к веригама трчи да га вежу. Бог знаде када ће се племе словенско испод гадне туђинске анатеме ослободити и када ће га зора истине и слободе обасјати.«

Из ових писама се да видети какви су планови и смерови били нашег великог песника и философа Његоша. Он реским изразима, који личе на жеравицу шибао је као бичем или секао као операционим ножем све слабости југословена.

Оваквих укoра и жигосања као што су у последњем писму, упућеном тршћанима, нећемо наћи нигде и ни код једног другог владара, вође и писца. Али ово Његош чини као приковани југословенски Прометеј к ловћенским стенама из превелике љубави к свом народу, да би га кренуо са мртве тачке на пут и покрет к великом делу ослобођења и уједињења.

Слична писма Његош је писао и другим вићеним људима као например: Графу Пуцићу, дубровачком пес-

нику, аустриском грофу Штадиону, руском грофу Орлову у Варшаву и другим, а које не излажемо, јер би била и сувише дугачка историја а смисао је њихов исти као и наведених напред писама, те би их било бесциљно наводити.

Пре смо већ казали, да Његош о држави, њеном уређењу, државном праву и правној идеји није написао ни једно спацијално и посебно дело, или студију, налик на грчке философе: Платона и Аристотела, римскога Цицерона; француске философе: Русоа и Монтескија немачке Конта и Хегела или енглеске Томаса Мора или Џона Лока и др. Али ми већ знамо и то да Његошева, дела престављају собом скуп, Његошевих разних идеја. као и то да су његове идеје израз свих његових жеља и осећаја, скуп свих његових идеала. А ми смо већ видели да је у реду других Његошевих идеала и његов идеал и ослобођење јужних словена испод туђинскога јарма, њихово уједињење у једну велику моћну и силну југословенску државу под сувереном влашћу једнога југословенскога владара. А када је то тако ми, са највећом сигурношћу и са највећом позитивношћу, можемо да кажемо и тврдимо да је Његош у своја дела, поред осталих, њега интересујућих идеја, унео као у неку националну енциклопедију и идеје, које сада нас као посебно питање интересује. Познато је и то да су Његошове идеје лаконски кратке, збијене и врло дубоке по самоме смислу и увијене у философски вео, тако да би сваком другом писцу сем Његошу, који би хтео да опише, оно што поједине Његошове мисли у себи садрже, требало да напише доста обилну књигу, песму или политичку расправу.

У своме даљем излагању ми ћемо се постарати и потрудити, да те Његошове политичке идеје, дубокога смисла, и лаконскога карактера изложене у његовим делма пронађемо исте дебелим потезом подвучемо и њихов филозофски смисао и значај протумачимо и објаснимо.

Његош је писац и философ методичар и као такав он се у својим делима служио поред осталих метода и упоредном методом. Он је волео да путем упоређења контраста доказује и изводи логичке закључке, по некад простије, а по неки пут и сложније, упушта-

јући се чак шта више и у логичке силогизме; при извођењу карактеристике разних типова, само да би што успешније описао и извео онога типа кога он хоће и жели. Излажући свој политички идеал и изводећи свој идеални тип државе и идеални тип државне управе, Његош се користио том истом методом и тим истим принципима.

Доказујући неопходност и велику животну и националну потребу нашега ослобођења, уједињења и стварања једне интегралне, велике и моћне државе, Његош не приступа одмах к опису и оцртавању те велике државе као такве са њеним превалитетом и преимућима, него се и овде користи поменутом упоредном методом и одмах у почетку »Горскога Вијенца« истиче један контраст тој великој држави, малу државу. За тај свој узорни контраст Његош је узео малу и белну Црну Гору, односно црногорску ондашњу државу. Његошу, за избором овога доста великога контраста, није требало далеко ићи, нити му је требало исти дуго тражити. Он је био владар мале и бедне црногорске државице и као такав он је осећао велику тешкоћу, велику муку и патњу од те малене бедне у оно време независне српске државице. Његош је писао оно, што је он и његов народ осећао па је с тога Црну Гору и узео као потребни му контраст да би своме југословенском народу, коме је добро позната била Црна Гора и њено мученичко стање лакше доказао значај велике државе, јер доказујући, беду, патњу, муку и уопште мизерност мале државе, он је тим истим индиректно доказао какву срећу и какву општу благодет и благостање народ може да има од велике државе. Налазећи се под тешким притиском душевне депресије, која је као што рекосмо долазила од малене и бедне и може се рећи мизерне државе у смислу наравио њенога квантитета, а не квалитета, Његош у »Горском Вијенцу« а на име у Даниловом првом доста дугачком монологу каже:

Мало ружех, малена и свата;
Једна сламка међу вихорске;
Сирах тужав, без нигђе никога
Моје племе сном мртвијем спава,
Суза моја нема родитеља,
Нада мном је небо затворено
Не примами плача ни молитве

У ад ми се свијет претворио
А сви људи паклени духови
Црни дани, а црна судбино...

Описујући у овим стиховима владара мале државе, Његош је описао стање мале државе, јер је владар обично симбол државе. У стиху мало рукама малена и снага Његош је казао то, да мала држава има мало становника, мало војске па је за то и њена снага малена, и ништавна. Према томе она није ништа друго у односу према другим великим државама, него као сламка међу великим ветровима. Па како ови и овакви јаки ветрови могу да однесу сламку у један мах или у један трен ока и да јој се никад више ни трага не може пронаћи, тако и велике државе могу у један миг да униште малу државу. Или као што може свако лако увредити сирака остављенога судбином без игде икога, тако може свако малу државу нападати, и како муке и патње сиракове нико не чује, плач и сузе не види, тако исто нико не види муке и патње мале државе, а на против свака силна држава као што су Турска и Аустрија биле, према Црној Гори, гледају на сваки начин и при сваком згодном и угодном случају, да је униште и са лица земље збришу. Даље, у стиху у ад ми се свијет претворио, а сви људи паклени духови, Његош малу државу упоређује са паклом, а живот људи у малој држави са стањем духова у паклу. А то значи, да као што се душе грешника муче у паклу и уздишу у оном страшном пакленом огњу, тако се људи у малој држави страшно и ужасно муче и то с једне стране што у малој држави тешко се задовољавају духовне и физичке њихове потребе, а са друге изложени су опасности и нападајима са стране — с поља од непријатеља, тако да се они све стално налазе у духовној и физичкој економској беди и у непрестаној борби противу силнијега од себе непријатеља. А из свега овога следује овај закључак: ко неће и не жели да се вечито мучи у малој држави, као што се душе грешника пате и муче вечито у паклу, нека не тежи за малом државом ни из каквих обзира, па ни из обзира племенских, верских и других. Већ нека се бори свима силама и свима могућим средствима и начинима да створи велику и моћну државу, или ако ју је створио, као што је то срећни случај са нама јужним словенима,

нека тај вечити рај чува и пази као зеницу ока. Нарочито ови стихови Његошеви треба да служе поуком сада за нас јужне словене, те да ценимо и чувамо нашу велику и моћну драгу нам Отаџбину Југославију, која је са много мука, много патњи и страдања, и са много надчовечанских напора и милијоних људских жртава створена као неки рај, који је препун богатства и препун свега и свачега што задовољство и срећу грађанима чини и доставља.

У истом монологу мало даље Његош каже:

„Али сјенку што му шће тровати
Те је у збјег собом унијеше
Међу горе за вјечну утјеху
И за спомен рода јуначкога“.

У овим стиховима, Његош је рељефније представио и описао слабост мале државе, упоређујући је са сенком, јер као што се сенка лако губи и ишчезава, услед тога што се мали облачак или велика облачина подигла и сунце покрила или услед самога сунчаног заласка, тако и мала држава лако и брзо пропада и ишчезава, услед и најмањег напада и најмање најезде моћнога и силнога непријатеља.

Даље у истом монологу Његош каже:

„Па кад главу раздробиш тајелу
У мукама издишу чланови“

или

„Носи отров своје одекс душе
И на овој камен избљуала“.

У Шћепану малом у речи Војводе Драго Његош каже:

„Гроје људи у сву Црну Гору да имаде по оке памети“.

У истом Шћепану малом у речи Беглербега Његош каже:

„Овде мјеста ни живота нема
За човјека како за ђавола“.

У првом стиху Његош је стару српску државу, и однос мале Црне Горе према њој, упоредио са једним човечјим организмом. На Косову великој српској држави раздробљена је глава, и она је као и остали делови тела, чија је глава раздробљена издахнула, само

је још један мали делић тога великога организма, те велике државе, најмањи члан те српске државе остао жив, остала је жива мала Црна Гора, и она не умире, али не може као таква ни да живи потпуним животом, него само животари, издише, али не може да издахне, него живи у вечитој муци и патњи. Она је мала, непријатељем стешњена, каменита и пасивна да у њој не могу не само људи него ни ђаво да живи, јер у њој нема ни природних блага и благостања, а пошто је богатство први услов за културни развитак једне државе и народа, то Црна Гора није могла ни да помишља о некој култури и просвети, она није у Његошево доба имала скоро ни једне школе за основну писменост; док међутим у то исто време у француској престоници, Паризу биле су отворене школе лепог осмеха и кокетирања, школе лепоте телеснога покрета и пластике, у овом смислу треба разумети Његошев стих да у свој Црној Гори нема ни по оке памети, а оваком стању ствари свецело је и искључиво крива мала држава.

Даље о малој држави Његош каже у »Горском Вијенцу« и то у речи војводе Батрића:

„Земља мала од свуд стијешњена
С муком један у њој остат може“

Исто у речи Мустај Кадиче:

Што ће слабо раскрше липово
мало људство што си заслепљено
без надежде живиш и умиреш.

Исто у речи сердара Вукоте:

„О проклета земљо пропала и
Име ти је страшно и опако
О Косово грдно судилиште
На сред тебе садом запушио“

у Шћепану малом у речи Шћепановој:

„Управља би војском уређеном,
ади горском управљат не знадем,
која нема топа ни коњиках,
ни повније уредну команду“

Исто у речи Теодосија Мркојевића; (које се речи од-
носе Шћепану малом):

„Носи собом то име велико
Нама оно ништа не требује

Немамо га куда кама ђести
Колач вељи у малеву торбу
Стат не може, док не прсве торба
Муке с муке и зову се муке“

Исто у другој речи Тодосијевој:

„У тешкоћи мора се мислити
Зло преносим горега се чувам
Бога славим и дневи и ноћи
Што нијесам тица у кавезу
Ми смо шака малена народа

У »Горском Вијенцу« у речи Скендер Аге:

„Оли челе хватат у капицу
да уљаник у гори заметнеш
нико меда отле јести неће“

У Шћепану малом у речи Сердара Јово:

„Погибоше цари и банови
ка да у њих удри муња жива
погибоше Срби на све стране
ми ни на пут ни на дом остасмо
на потрку свијема мукама
само што злом и страшном осветом
живујемо у овим горама“.

Исто у другој речи Сердара Јово кнезу Долгору-
кову који тражи помоћ противу Турака:

„А с ким ћемо маршират к Стобулу
малене су кнеже наше силе
ми се јавља бранити можемо
с мало хране, а још мање праха“.

Исто у речи Сердара Вукало:

„А ово је јадаш гроздић горак

или

„Горе наше тако су узане“

Исто у речи Мула Хасана:

„Српско царство паде на Косову,
У робство нам падоше народи,
Не оста ли вама Гора Црна,
Управ пашо у нашим недрима,
Ка гнијездо крај ријеке плахе,
Дина ми се начудит не могу
Кад погледам све њихове муке
Ка то људство да данас доживје

У напред изложеним стиховима Његов је лаконски казао и доказао, да у малим државама народу се одвећ тешко живи. Специјално је тежак живот у малој Црној Гори, за коју он каже, да јој је и само име страшно и опако, и да ово и овако име она није безузрочно добила, јер је у њој живот страшан, црн и тежак. Малу државу Његош упоређује са раскршћем липовим зато што се зна да је липово дрво меко, крто и лако се ломи, и као што је лако сломити липово дрво, тако је лако уништити и малу државу, која је сама по себи ништавна, у којој се без наде живи и умире. Специјално за Црну Гору, овај стих слабог раскршћа липовог треба разумети у смислу квантитативном, а не и квалитативном; јер је Његош јунаштво црногорско узнео у својим делима изнад свега и свакога јунаштва и храбрости на свету. И доиста само црногорска храброст и јунаштво, онако економски слабу и малу територијално српску државицу могло је сачувати у току толиких векова, да служи српском свећом, као што то Љубомир Ненадовић каже. Али за ову несрећу мале српске државице крива је наша пропаст на Косову, с тога Његош и проклиње Косово. Мала држава не може да има средстава за издржавање регуларне војске нити може имати наоружање потребно, ради одбране, те може врло лако бити прегажена и освојена од стране јачег непријатеља.

Мала држава не може да има ни добру и потпуну администрацију, јер нема са чим исту да плаћа. Али ако би мала држава и увела потпуну администрацију она би од тих великих и непосилних терета морала да прсне, као мала торба од великог колача. Ове врсте тешкоћу је сам Његош осетио приликом увођења у Црној Гори сената и гврдije — односно перјаништва и састава буџета да плаћа сенаторе, перјанике и племенске — среске капетане, а које је врло мизерно плаћао, као што смо то у ранијем свом излагању изнели. Његош упоређује малу државу са птицом у кавезу, малим гроздићем и људском шаком, доказујући тим лепим упоређењем, да мала држава не може ништа учинити, нити просперитета имати, ни у каквом погледу, као што не може ништа учинити једна тица затворена у кавезу, лишена слободе и полета. Од мале државе као од малог гроздића, не може бити велике користи. У малој држави и не може

много добра, среће и напредка да буде, јер је она мала, као једна шака а у шаци много не може да стане, нити се шаком може много да узме, или да се неке много да.

Најсјајније и најфиније је Његошево упоређење мале државе са малим ројем пчела сакупљених у ону малу црногорску плитку капицу, јер као што од таквог малог роја пчела сакупљених у малу плитку капицу, нико меда неће јести; тако исто неће имати нико користи од мале државе, него ће се вечно народ мучити у таквој држави, као што се вековима мучио и patio мали делић, мали ројић српскога народа у малој српској државици Црној Гори. Његош се сам чуди и у чуду самог себе пита, како је тај мали делић, та мала шака људи издржала вековима толико мука и патњи? На ово своје сопствено чуђење Његош сам себи даје одговор и каже, да је Црну Гору одржала само борба црногораца са непријатељем, а нарочито са турцима, јер је та борба њима давала енергију. Та је борба раздражавала њихове националне осећаје, који су под силним утицајем те раздражености расли, развијали се и јачали, и овако јако потенцирани национални осећаји давали су народу нарочито одушевљење запајали га националним идеалом и надом на бољу будућност. Стога су, и ако бројно мали, били духом силни, силни храброшћу и јунаштом и та храброст и то јунаштво је вековима очувало српско име и национални понос својствени српској нацији — односно југословенској.

Из напред наведених стихова, примера ради, ми смо видели, да је Његош негирао малу државу као такву и тим истим директним негирањем мале државе, он је директно доказивао њену негативност, њене недостатке и дефекте, а индиректно потребу и неопходност тежњи и стремљења за великом и моћном државом, указујући позитивну страну и њену корист по народ и његов напредак и препород. Нарочито је Његош наглашавао позитивност стварања велике државе за нас јужне словене. Ово зато што би се стварањем велике и моћне државе код нас јужних словена дала народу југословенском и национална златна слобода. Они би се избавили непријатељског и туђинског робства и потлачености, постали би јака и моћна нација, могли би имати велики утицај на општу европску међународну политику, на економски

и привредни живот, а нарочито на Балкану. Ове Његошеве тежње и стремљења ми данас имамо остварене и само слогом, љубављу, узајамним разумевањем и помагањем треба да ову државу крвљу стечену и овај свој углед, престиж и утицај на векове очувамо и да уживамо од велике државе ону благодет о којој Његош говори у својим политичким идејама и мислима.

Ми смо у досадањем излагању истакли оне стихове и идеје Његошеве из којих се индиректно изводе мисли и тежње Његошеве за стварање велике и моћне државе. А сада ће мо се у даљем свом излагању постарати, да означимо и истакнемо оне стихове и идеје нашег великог песника и филозофа Његоша, са којима он директно доказује његове тежње ка великој и моћној држави. У посвети праху оца Србије оштампану уз »Горски Вијенац« Његош каже:

„Из грмена великога лафу изаћ' трудно није,
У великим народима генију се гнездо вије,
Овде му је по готову материјал к славном делу
И тријумфа дични венац да му краси главу смелу“.

У Шћепану малом у речи Шћепановој Његош каже:

„Средства људе чине великима“.

У овим стиховима Његош је лепо песнички упоредио велику државу са великим грменом и као што се у великом грмену односно великој шуми може само родити и одгајити велики лаф цар свих животиња, тако се у великој држави са великим бројем народа може лако родити и одгајити велики народни геније, јер средства људе чини великима, а велика силна и моћна држава има обично и већа средства, веће богатство и као таква даје већу материјалну могућност, да се у свој својој величини, снази и моћи појави народни геније, који ствара свој лични тријумф, тријумф државни и национални. Према томе само велике државе рађају геније, стварају славна дела, што значи да се само и једино у великим државама лако долази до више опште среће, добра и благостања народног и до виших моралних идеала и у опште до вишег савршенства.

У »Горском Вијенцу« у дијалогу владике Данила Његош каже:

„Ох да ми је очима виђети,
Црна Гора изгуб да намири,
Тад би ми се управо чинило,
Да ми свијетли круна Лазарева,
Е слетио Милош међу Србе,
Душа би ми тада мирна била
Како мирно јутро у пролеће“.

Из ових стихова јасно се види к чему тежи, шта хоће и жели велика национална душа српска, великог песника. Она, тежи, хоће, жели и циља ка великој и моћној држави, ка великом националном идеалу нашем — југословенском уједињењу. Јер се зна из наше историје шта је све Црна Гора имала и у своје време изгубила и колики је тај њен губитак, који Његош жели да Црна Гора намири. Кад би Његош могао очима видети наше уједињење он у овом стиху каже, да би му се учинило да му светли круна Лазарева, да је Милош слетио међу народ и душа би му била мирна као пролетње мирно јутро.

Ми смо савременици својим очима видели и доживели остварење овога Његошевог идеала и Лазарева круна нам светли на главама славне наше народне омиљене династије Карађорђевића, јунака и хероја на подобје Милоша Обилића. И ми јужни словени треба да смо свим овим задовољни и мирни, као оно мирно песничко пролетње јутро Његошево и да чувамо завете, које су нам оставили у аманет велики песник Његош и наш блаженопочивши краљ Александар велики ујединитељ.

У »Горском Вијенцу« у речи Скендер Аге, Његош каже:

„За кокошку и орла не питај
По што стрепи лаф од гуске кажи“.

Исто у писму Селима везира, које чита владика Данило, Његош каже:

„Лажу људи што за лафа кажу
Да се миша и најмање боји“.

У Шћепану малом у речи Сердара Вукола, поп Андрије и војводе Ника, који говоре у један глас, Његош каже:

„Што је принцип пред једнијем царем
Као миш мали пред добријем мачком“.

У свима овим стиховима Његош је малу државу

уподобио и упоредио са великом државом као kokoшку са орлом, гуску са лафом, миша са лафом, принципа са царем, малог миша са великим мачком и т. д. тако да је мале државе упоредио са малим животињима и птицама, као симболом слабости, а велике државе са великим животињама, као симболом силе и величија. И како ове велике животиње имају велико преимуће над малим животињама по својој снази и моћи, тако исто велике државе имају већи значај, него мале, које су осуђене неком судбином на патње и муке. А велике су државе неком нарочитом судбином и провиђењем назначене и одређене, да у сваком погледу стварају велика и величанствена дела. Као пример или образац таквих моћних и силних држава Његош описује Турску и Русију. О турској државној моћи, сили и снази у »Горском Вијенцу« у монологу владике Данила каже:

„Виђи врага су седам бињашах,
Су два мача, а су две круне,
Прауку Туркова с кораном,
За њим јато проклетога кога,
Да опусте земљу свуголику,
Ка скакавци што поља опусте“.

Његош у овом стиху врагом (ђаволом) назива Турску и њенога цара на чијој је глави седам бињаша и који са својим сјајем надмашује све остале владаре, јер је он цар велике и моћне турске царевине и број седам бињаша означава ту велику моћ и силу турске државе. Познато је да се и у нашим народним песмама број седам употребљава, када се хоће да значи већи број, већа количина, па је с тога и овде Његош употребио број седам, да тиме означи моћ и силу Турске и сјај и величије турскога цара, као владара те велике и моћне државе.

Израз два мача и двије круне исто тако служе као симболи те велике силне и моћне државе, јер то показује да се њена власт простира на два континента на источни континент или Азију и западни континент или Европу.

Исто у Горском Вијенцу у речи Мустај Кадије Његош каже:

„О Стаболе земаљско весеље,
Купо меда горо од шећера,
Бањо слатка људска животга,

Ђе се виле у шербет купају.
О Стаболе свечева палата,
Источнице силе и светиња,
Бог из тебе само бегенише
Чрез пророка са земљом владати.

У овим стиховима Његош, описујући престоницу турске царевине Стамбол—Цариград, описао је једно-времено моћ економску турске царевине, у којој се весело и задовољно живи, све плива у меду и млеку и храни се шећером, тако да је у турској сладак живот, као у некој бањи, у којој се шербетом, омиљеним напитком у турској, сви купају, као што се купају у песмама и причама виле. Турска је царевина величанствена, као што је величанствена свечева палата. Она је извор силе и светиње. Тако да се и самом богу допада, и сам бог њоме управља преко свога пророка.

У Шћепану малом у речи беглербега Његош каже:

„Пред силом се свашто лако мрви“

ИЛИ

„Све што ће горе црногорске
трипут веће пораст небесима
сакршити моју силу веће,
сва ако ће ова силна војска
у ваше се горе укупати
три пута ће друга виша доћи“.

ИЛИ

„Што ли хоће и намисли султан
оно свијет и на силу хоће.

ИЛИ

„Пред великом силом Османовом
Исток паде, а запад се тресе,
од нашега силнога ударца
каква људска палоше страшила“.

У овим стиховима као и у стиху »виђи врага су седам бињаша«, Његош је приказао Турску, као једну велику војну снагу, која је под управом Османовом и Султановом заузела скоро целу Азију и велики део Европе. Пред њом се све лако мрви. Она је за мале државице земна страва и за целу Европу, од чије се силе цела Европа тресе. Али благодарећи опет моћним и јаким великим државама, као што су Француска и Аустрија

њено је продирање заустављено. Врло су у томе погледу интересантни и оригинални песникови стихови »францускога да не би бријега Арависко море све потопи«, или »под Бечом је бурок (Султанов коњ) посрнуо«.

Другим идеалним примером велике државе Његош узима Русију, коју у Шћепану малом у појединим наравно стиховима, велича. А то су следећи и то у речи сви:

„Када бјесмо оно у Русији
сви смо једном сакупљено отишли,
Код његова двора великога
и он главом испред свога двора
шеташе се тамо и овамо,
сав у срми и чистоме злату“.

У речи Шћепановој Његош каже:

„Са највише среће ва свијету,
са гордога царскога престола,
у несрећу највећу упадох“.

У Шћепану малом у речи Тодосија Мркојевића:

„Давно бисмо тебе поздравили
Ал не смјемо срамота је крити
Пред твојом се силом земља тресе“.

или

„Нема цара до једнога царя,
Бог на небу, а он је на земљи“.

Исто у речи Сердара Вукало:

„Све је код вас другојаче кнеже
ја сам једном био у Русији
У вас су се растегле равнине,
Краја им се прегледат не може,
Куд год човјек обрати погледе,
види небо с равнином спојено.

Царство ваше тако је пространо,
На ноге се обићи не може“.

Величајући у овим стиховима рускога цара тиме што га ставља првим после бога, називајући га јединим ћарем на земљи, не налазећи другог њему равнога, окићеног у срми и злату, у великом дворцу, обдарен највећом срећом на свету, пред чијом се силом не само Азија и Европа тресе, већ цео свет, цела земља. Његош је хтео овим да покаже како је срећна велика и богата Русија, јер је величије, срећа и сјај царева симбол и величије

саме државе, коју он преставља, а коју нико ногама обићи не може, нити јој конца и краја може видети. Русија је велика земља она се простире и шири од Амура до Дњепра и од Кавказа до Алтаја и свуда се протеже снажно и велико руско »Ура«.

Описујући велику државу, упоређујући је са царем, лафом, орлом као симболима велике моћи, снаге и јачине, или са већ постојећим великим државама, као што је у оно доба била Турска и Русија онда и сада, Његош је имао велику идеју и велики циљ, да тим упоређењем докаже свима нама Јужним Словенима, који смо већином онда били у робству, неопходност и велику потребу за стварање велике државе, у којој би се остварила и постигла два велика циља и идеала. И то први што би за народ југословенски у тој великој држави наступила благодет, она, коју Његош описује у сликама када пише о Стоболу—Цариграду и Турској, или о руском цару и великој руској империји. А другој много важнији за нас Јужне Словене национално ослобођење и уједињење, јер смо се ми Јужни Словени могли ослободити од турскога робства и потлачености и ујединити се само на начин стварања велике наше отаџбине Југославије. Да је ово наше ослобођење и уједињење Његош хтео, желео и предвидео, то се види, као, што смо то раније рекли из његових писама изложених у овој књизи. А да је своју тежњу и жељу нама оставио у аманет то се може јасно видети из његових дела: »Шћепана малог« и »Горског Вијенца«.

О нашем ослобођењу и уједињењу у Шћепану малом Његош каже:

„Хајде оче молим ти се с капом
Ти с очима тако бистријема,
Да се ужа једнога држимо
И за свђом једнијем идемо,
Јер су друге карте пропојале.

или

„Да саберем стадо разагнато“.

Овде у овим стиховима Његош је изразио своју жељу, да се југословенско стадо-племе, које је силом околности разагнато и пало у ропство, окупи око је-

днога ужета — владара и вође. И то не силом него до-
бровољно, у једну једину државу. Он је овим стиховима
апеловао на цео народ, а нарочито на интелигенцију
нашега народа, да ради на томе да се ослободимо испод
туђег јарма, и да се ујединимо у једну јединствену др-
жаву око једнога владара и да се држимо једнога правца,
једне југословенске идеологије, једне интегралне југосло-
венске државе. Јер само у томе једнаком схваћању у је-
дним жељама и тежњама у заједничком напору, слози и
раду, као и послушности и оданости нашем узвишеном
владару, лежи наш општи државни и лични напредак,
благостање и просветно-културни препород.

Још је лепше наше ослобођење и уједињење Ње-
гош прокламовао у другом свом делу »Горском Вијенцу«,
а у речи Скендер Аге:

„Мањи поток у већи увире
Код увора своје име губи
А на бријег морски обојица“.

У овим кратким, али пуним песничке лепоте и хар-
моничности, стиховима, Његош је тако лепо преставио
наше југословенско уједињење, упоређујући га са при-
родним законима и током природних појава. Његош
каже, као што се мањи поток по самој природи улива
у већи, а овај још у већи поток или реку и сви зајед-
нички излазе или допиру на морски бријег или обалу,
стичући једно опште име, једне велике и дубоке реке,
које им име свима скупа подједнако импонује, и они не
жале и не тугују за својим мањим посебним именима,
која су изгубили сваки поток понаособ, приликом утоке
у ту велику и дубоку реку и то велико море. Тако исто,
треба да се по неком историјском и природном закону
и наша југословенска племена, делови једне исте југосло-
венске нације, једне крви, једнога истога језика, једних
истих врлина и особина улију у једну велику југосло-
венску државу и нацију. И као што потоци губе своје
посебно име и не жале за тим изгубом, тако исто и
југословенска племена не треба да жале и тугују за изгуб-
љеним посебним малим именима, већ као што малим
потоцима импонује опште велико име, тако треба да и
југословенским малим племенима импонује велико опште
југословенско име, да се њиме диче и поносе. Јер као

што мали поток не би сам по себи стигао на морски
бријег, да се није улио у већи, него би се његова мала
количина воде у извесном повећем простору упила у
земљу и испарила у ваздух, и он би изгубио своје име
и о њему се не би ништа чуло. Тако исто би било и
са нашим југословенским племенима Србином, Хрватом и
Словенцем, кад би остали сваки понаособ и кад би жи-
вели сваки за себе, и не би се улили у велику југосло-
венску нацију. Они не би могли са таквом снагом, са
таквом моћу изаћи на тај морски брег међународнога
мора — међународних односа и њихово име не би било
на гласу, онако, као што има глас и извесност њихово
опште југословенско име, већ би живећи сами посебе и
сами за себе свако племе као онај поточић морао да
тавори и живи мизерним, бедним и јадним животом,
све док не би у тој беди, јаду и невољи зачамило, као
што је то било у прошлости са малом Црном Гором,
или док га не би неки други моћнији и већи народ о-
својио и ту би његово то посебно име погинуло, за
кога не би се никада ништа чуло, нити би се у опште
знало да такво племе постоји, нити би се на бријег ме-
ђународног живота и односа показати икада могао, као
што је то било у прошлости са нашом драгом браћом
хрватског и словеначког племена. Ви сте могли пропу-
товати цео свет, раније, до нашег уједињења, и да нигде
и ни од кога ништа не чујете за име и постојање та два
племена Хрват и Словенац. Међу тим сада од како смо
се ујединили свуда по целом свету, на целој кугли зе-
маљској чуће те од свих и свакога на сваком кораку
име југословена и југословенске велике и моћне нације.
Што значи да смо ми тек сада изашли на тај међуна-
родни бријег великога међународног мора, о коме је
тако давно скоро пре сто година мислио и писао наш
велики поет и мислилац Његош. Другим речима наше
посебно име сва три племена тек сада је дошло до свога
потпунога изражаја са којим треба да се подједнако дичи
и поноси Србин, Хрват и Словенац.

Даље настаје питање, како је Његош мислио и пре-
стављао наше уједињење, управо како је он хтео и же-
лео да се наша племена уједине у једну државу и једну
нацију? Да ли је Његош желео интегралну југословенску
државу без сваке резерве или са неком резервом? Из

напред цитираних стихова, види се јасно, да је Његош хтео и желео потпуно наше уједињење у једну интегралну државу, без сваке резерве. Зато је он и узео и саливање наших племена у једну југословенску нацију, и државу упоредио са саливањем вода из малих потока у велику реку и море, које воде уливајући се једна у другу, потпуно и апсолутно саливају и једна са другом мешају, без сваке резерве, тако да их никаквим средством и начином, никада и нико више не може издвојити, и воду једнога потока одличити од воде другога потока, зато што су ове воде састављене од једнаких хемиских елемената.

Да је ово тврђење тачно то се може видети још и из Његошевих стихова, који су претходили напред наведеним стиховима, а који гласе:

„Видијели суда од два пића,
Али капе за по дваје главе“.

Његош је у овим стиховима казао то, да као што се у једном посућу например бачви не могу држати два различита пића, вино и ракија, тако исто не могу се мирити у једној држави две друштвено политичке аутономне групације и њихова два посебна интереса локалнога карактера, са општим интересом државе у ширем смислу и маштобу државном. И то се Његошу чини тако дивље и управо одвратно, и апсурдно, као када би видео две главе под једном капом. Али у животу таквих смешних примера нема и не може бити да се прави једна капа за две главе, јер би то била своје врсте карикатура, а сем тога то је и немогуће сместити две главе под једну капу, јер се две главе већином крећу у дијаметралном и супротном правцу. Према томе Његош није ни могао мислити о неком аутономном уређењу југословенске државе. Он је сматрао да то нама југословенима ни мало неби личило, као што неби лепо личила једна капа за по »дваје главе«. Сем тога то би за нас било од велике штете, јер бисмо ми јужни словени на тај начин покварили нашу националну хармонију, као што се кваре два пића уливена у једно посуће. И то би аутономно уређење потпуно омело јужним словенима, да се национално испоље и да постану једна велика и јединствена моћна југословенска

нација у једној великој моћној југословенској интегралној држави.

Његош је сматрао, да се наше уједињење мора извршити и завршити по неком неумитном историјском и природном закону, као што се то по том истом неумитном закону природе уливају мањи потоци у већи док заједнички не допру у велико море. Према томе, будући у то уверен и сматрајући то као једну аксијому, која не требају доказа, Његош је за неких седамдесет скоро година до нашега уједињења видео наше уједињење својим пророчанским умом, као свршен факат. Али предвиђајући и видећи наше уједињење, као свршен чин, он је истодобно предвиђао да може бити и незадовољника са тим нашим уједињењем, јер у свету по оном његовом општем философском принципу »нико срећан и нико довољан, нико миран и нико спокојан«, мора таквих да буде. Мора се неко наћи, мора се наћи нека губа (шуга) у торини, која може да чини покушаје и да нарушује општи хармонични живот југословена у тој ослобођеној великој држави. И Његош тим незадовољницима односно тој губи каже да је наше уједињење не нешто случајно и произвољно, него да је то ток саме природе ствари, природни ток нашег историјског живота, природни ток историјског процеса тачно одређеног и предвиђеног идућег по неизменим законима природе и историје. И тај је природни и историјски закон и процес јачи, силни и снажни од свих скупа узетих нас и скупа узете наше воље, нашег хотења и произвољности. А када је то тако, да је наше уједињење дошло, као историски процес, који се кретао по неизменом и неумитном природном и историјском закону, онда су безсилни ма шта учинити и нахудити нашој држави ти исти незадовољници, те такозване губе, и те без душе трупине убијене топузином у главу, које су заборавиле да су словенскога порекла. Сва њихова акција била би залудна и илузорна, то би било као што Његош каже: »гониш камен бодова уз брдо« или »старо дрво сломи не исправи«.

Доиста камен спотицања нашег југословенског народа, две велике царевине Аустрија и Турска срушене су, сломљене су и као што се старо преломљено дрво не може исправити и саставити, тако исто њих више

нико и никада не може подignuti и као хаос и прашину их нама на пут ставити, да нам служе поново тим каменом нашег спотицања. Исто тако заједно и истовремено са рушењем овога камена нашег вековног спотицања, уништене су искуствено вековима стваране границе између нас Југословена, које су нас Југословене разједињавале и ако смо били једно исто, како по крви и језику, тако и по културним, душевним и моралним особинама и својствима. Ове и оваке границе нико више на веки векова неће моћи вештачки и ситом васпоставити и повући између наших југословенских племена. Зато што се наша истоветна југословенска крв у једном истом суду — југословенској великој држави, тако хемијски помешала и слила једна са другом. Тако да сада и у будуће нико неће моћи, ту југословенску крв једне боје, једнога отенка, и у свему чисто и јасно истоветну и у једној држави смешану и хемијски помешану, никаквим сепаратором издвојити и разлучити. Ту им неће помоћи никака снага, сила и моћ, ту им неће помоћи никаква вештина, никакви експерименти, хемијске или физичке природе. Пред јачином и силом, југословенских уједињених и удружених прсију и мишица. Пред кохезијом југословенске крви, пред љубављу народне душе југословенске безсилна је свака сила, свака снага, свака вештина, безсилно је свако апријорно и постеријорно знање. Сродство југословенске крви, као физиолошка појава и југословенска братска љубав као чисто духовна психолошка појава, у савезу једна са другом, силније су од свакога оружја и од сваке друге земаљске силе. То треба свако да чује и види. То треба свако да зна. Наша душа и наша крв, поред поменутих својства, имају још једно екстра својство и особину, подједнаку топлину, подједнаку топлу љубав према нашем народу, према нашој милој и драгој великој домовини Југославији, према нашем омиљеном и узвишеном Краљу, Краљевском Дому и нашој у опште узвишеној Династији Карађорђевића.

Овако састављену, овако обојену, овако истоветну и оваком топлим љубављу загрејану за наше опште идеале, крв и нашу југословенску душу не може нико и никаква сила разјединити, као што не може нико разлучити и издвојити воду једнога Његошевога потока од воде другога његовог потока, уливене и помешане у

једно велико море или океан. Јер је вода свих потоку уливених у море састављена од једних те истих састојака — елемената H_2O , и нико не може да зна и позна у томе Његошевом меру, која је вода припадала овоме или ономе потоку, да ли потоку »х« или »у« и по природи саме ствари и стања у коме се вода налази о томе нико и не мисли, него се сва вода у мору, без обзира од куда се и из каквога потока или реке у море улила, назива морском водом и она се исто тако са тачке гледишта научно-хемијске подводи под исту научну формулу H_2O , јер је-и она исто тако састављена из два дела водоника и једног дела кисеоника.

Аналого овој теорији о води треба расматрати и нашу југословенску крв. Кад посматрате кретање наше југословенске крви и нашег општег југословенског живота из центра идући ка периферији и обратно, ви ћете видети, да је наша крв свуда једнака, свуда је један живаљ, један исти дух, тако да ће те га морати подвести под једну научну етнографску формулу. Ово зато што се наша општа југословенска крв и дух добила од поједине истоветне крви и духа, те разлике у квалитету не може бити, као што те разлике међу водама разних потоку нема. А само се добила диференција у количини, у квантитету.

Као што смо то већ раније казали Аустрија и Турска, та два страшна и мрачна симбола двоглавога црнога орла и полумесеца, које су нас вековима тлачили, искуственим границама вештачки делили, да би са нама лакше управљали, сатрвене су, сломљене су и сада је њихово само над гробницом царство. Оне се више никада не могу подићи и рестаурирати — односно у пређашње своје стање повратити, као што се преломљено старо дрво не може исправити. Тако исто не могу се ни старе границе вештачки проводити између нас јужних словена зато што су пропали они мајстори, који су их намештали.

Вештачки намештене границе од стране Турске и Аустрије, наших крвних и вековних непријатеља срушене су, сломљене су и преломљене природним натиском и функцијама наше југословенске истоветне крви, кроз наш југословенски државни и национални организам. Тај наш општи национални и државни организам препуњен импулсом заједничке и опште функције нашега југословенскога срца и заједничким душевним емоцијама, за-

појен је општим идеалом за добро, срећу и благо целокупног интегралног југословенства и југословенске државе. Он престава једну велику снагу и моћ, он симболише једно велико несаломљиво брдо, подобно Арарату на коме се Нојева лађа зауставила за време потопа. На ово брдо не може се нико ни са највећом муком и напорима попети, па ни наши спољашњи и унутрашњи непријатељи и незадовољници. Али и кад би когод покушао да се подигне на ово наше велико и ненадмашно југословенско брдо, да га тако назовемо југословенски »Арарат« он би се са таквом силном лупњавом и тако силним треском скотрљао и стропаштао, као што се котрља онај Његошев камен, и њихов би покушај и напад био залудан, као што залудно и за бадава неко гони Његошев камен уз брдо.

Из досада изложеног материјала ми смо видели, да је Његошев политички идеал, између осталих његових политичких идеала, велика и моћна држава. И да он ову и овакву моћну и велику државу жели и хоће за своју браћу све јужне словене, уједињене и окупљене у једну велику нацију. То он својим даљновидним песничким и философским или боље речено пророчанским погледом види и сматра као свршени чин велике историјске важности. Сматрајући ово свршеним чином Његош се упустио, да пише, као што смо већ то видели, о нашем уједињењу и потпуном сливању или стапању наших југословенских племена у једну велику југословенску нацију подобно сливању воде из мањих потока у већу реку, или море. Његош се није само интересовао стварањем велике и моћне југословенске државе и уједињењем југословенских племена у једну велику југословенску нацију, већ је његов проницљиви песничко-философски ум пошао и даље. Његов политички геније оцртао је и друге његове политичке идеале. А то су облик или форма државне управе и уређења, ред и поредак те његове идеалне државе.

У овом погледу Његош није био и остао на једној линије. Он је у младим годинама у раној својој младости, када је писао »Лучу микрокозма«, и када је као и у сваком другом погледу тако и у овом политичком био идеално настројен и расположен. И када још тако и толико није познао живот и људе са свима њиховим

недостатцима и манама. А будући плус к томе и песничким идеализмом опојен и занесен, он је писао и проводио подобно грчком философу Платону идеју о идеалној божанственој држави, којом управља сам Бог без писаних закона преко свога намесника цара — односно владара, мудраца и философа. Међутим у »Горском Вијенцу« и »Шћепану малом« он је описао идеалну човечанску државу, у којој владају и управљају народом људи, не мудраци и философи, већ паметни и способни људи, практичари, руководећи се не непосредним божијим наређењима и заповедима, већ земаљским писаним законима.

ЊЕГОШЕВЕ КОНЦЕПЦИЈЕ ИДЕАЛНЕ ДРЖАВЕ

Идеална држава.

Његош је у основу своје филисифије у »Лучи микрокозма« поставио општи и врховни принцип проналажење и остварење правог и истиног знања. Циљ је његов, да добије знање о супстанцији свих ствари, о супстанцији свега постојећег. Он тражи верно знање, знање које све опхвата, на сва питања даје тачне и прецизне одговоре. К чему води Његошева философија с постигнућем овога и оваквога истиног знања и познавања сушности свих ствари и свих појава? Она води к познавању, не само земље, земаљских ствари и појава, него води и к познавању неба у опште, а посебице к познавању раја и пакла и свега што се у овим просторима налази и обитава. Не може свако имати истино и право знање, које даје могућности познати сва три света. И не само што обични људи ово истино знање не могу имати, него чак шта више ово знање у потпуности поменутих светова не могу имати, нити га могу добити ни обични философи. Само једино и искључиво свемогући, свудасушти и свевидећи Бог све зна. Његов је једино ум без граница, а сви су остали умови ограничени. Философски умови, са њиховим знањем, допиру до извесног предела, предела такозване трансценденности, и даље су њихови уми кратковидни. Обични мудраци-философи нису у стању познати шар небеса престолодржаног, судбину људи и људскога живота предназначење и бесмртност душе. И сви њихови напори у томе правцу ништа друго не претстављају до кроз мраке жедно тумарање. А ово зато што блававој земљи, створеној из хаоса и праšине, припадају и

као такви не могу имати истинога знања и познавања вишега света.

Према томе само је Бог отац поезије, који све зна, све ствара и са свима световима мудро и правилно управља. А пошто се поете философи са својом поезијом и својима нежним осећајима највише приближавају своме оцу поезије — Богу, то је њима — песницима философима једино после Бога доступачно и својствено имати ово више знање и познавање. К томе истином знању и познавању, од алфа до омега свега и свачега у сва три света, поете-философе води по Његошу нека зрака, луча или идеја. А ово је Његош лепо изразио и сликовидно претставио у следећим стиховима Луче микроkozма:

„Свемогућство светом тајном шапти,
Само души пламена поете“

„Званије је свештено поете.
Глас је његов неба влијавије (утицај),
Луча светла руководитељ му,
Дијалект му величанство творца“

Његош је дуго тражио пут и начин, како да дође до истинога вишега знања. Питао је философе и тражио од њих, да га са овим вишим знањем упознају, тражио је од мајке природе, да му она са својом чаробном лепотом и појавама на ово питање да одговор. Сам је о томе много и дуго размишљао, па кад је то све било залудно, јер му ни философи ни природа ни његово дуго размишљање нису могли дати тачни, истини и прави одговор на ова његова питања о значају и судбини човека и света уопште, о бесмртности душе, добру, благу и срећи уопште, као и о савршенству моралном и истином знању. Када није могао ни од кога добити одговор на сва ова његова питања, онда се Његош са својим песничким даром и осећајима почео да узноси к небу и Богу и тада му је синнула, као песнику-философу од оца поезије, луча, и повела га у божје царство, царство светлости и знања. Она се њему ноћу јавила, као нека зрака, њен је глас био јако умиљат, као глас анђела. Преставила му се као светлост његове помрачене душе, као сјајни огањ бесмртности, који једино у мраке проницава и допире на небесна врата. Његош је њу молио да му по-

каже и отвори врата к томе истином знању, коме је он све стално тежио. А Луча је њему на ову његову молбу одговорила:

„Ја сам твоја искра бесмртна,
Водићу те к вечном огњишту,
Од којег сам и ја излећела,
Следуј, за мном у царство небесно“.

Доиста је Његош прикупио сву своју снагу и енергију и следовао је за њом. Њега је песничко својство, песнички осећаји и ентузијазм дизао, вукао га је као неки магнет.

На путу је прошао многе шарове, многа подвижна и неподвижна небеса. Видео је многе лепоте и чари, док се на крају крајева са великом муком није попео на троносну гору, на којој се свемогући творац налази на високом престолу престола, где ред свети на свету царује и са тога узвишенога престола Бог са свима световима управља. Даље Његош описује како се сатана, која је била архангелскога лика побунила противу престодржавнога, тражећи деобу власти. Њој се придружио лакомислени Адам, који је исто тако као и сатана био архангелскога достојанства, само мало по чину млађи. Борбу су водили противу сатане два Архангела: архангел Михаило и Гаврило. После тродневне борбе, која се водила жестоко на живот, или смрт, Адам се покајао и оступио. А на четврти дан и сатана је била побеђена са њеним силним и јаким легијонима. Бог је за ово одступање од његових закона и за непослушност казнио сатану са њеним легијонима, тим што је за њих створио »Ад-Тартар« у исти поставио сатану са њеним легијонима и на врата тога пакла метнуо чувара Цербера, да им отуда не да да изађу, већ да их тамо стално чува и држи, те да се у грдним, великим и страшним мукама вечно муче и страдају, све док не искупе те своје страшне грехове. Адам се са својим легијонима покајао и он није са својим легијонима заслужио такву вечиту муку и страшну казну, као сатана са њеним легијонима. Али му Бог ипак не може потпуно опростити за оно његово лакомислено одступање, нити га може натраг примити у царство светлости, и царство блаженства, нити му може дати једнака права са оста-

лим архангелима, који су чисте душе, верни и послушни своме Творитељу; већ га мора казнити, али неком мањом казном. Зато Бог, да би над Адамом и његовим легионима извршио ту блажију казну, ствара мали шар од хаоса и прашине са умереним стихијама у непосредној близини »Ада« или »Тартара«. На овај шар створени из хаоса и прашине, а то је земља, ставља Бог Адама са његовим легионима, али не да вечно у страшним мукама и огњу живи, већ ради кушања. Не одузима му слободну вољу; већ му воља остаје слободна као и код других бесмртних духова. Када је Бог створио земљу из хаоса и прашине и на њу поставио Адама са његовим грешним легионима, због наведеног узрока и циља, он им је дао животна правила, или устав, као и тако звану душевну таблицу са два различита и супротна закона. Са једне стране ове душевне таблице нацртан је закон добра и правде, да им напомиње порекло и везу са Богом, архангелима и царством небесним; а са друге стране ове таблице нацртан је црни закон, закон зла, који ће им напомињати везу са сатаном. Према томе људима је, са остављеном слободом и вољом оставио слободан избор по коме ће од ова два закона да живи и да се управља. Али баш благодарећи остављеној слободној вољи, онај од њих, који се посвети божјој правди лако ће разумети оба ова закона и оцениће, да је бољи закон и линија божје правде, поступаће по тим божјим законима, ићи ће по тој линији божје правде. И на тај начин угодиће Богу, искупиће своје грехове оступљења, пристаће уз Бога и вратиће к свом правом назначењу; вратиће се у небесно царство или рај. А они, које плени адско проклеће, примиће законе сатанине и пристаће уз сатану, отићи ће у пакао—тартар, црно царство или сатанино царство.

Светла идеја, која је одвела Његоша у више царство, одговорила му је на сва питања, на која Његош није могао добити одговор ни од највећих мудраца нити од природе, чије је чаробне лепоте дуго посматрао, а то су били одговори: да Бог и небо или рај постоје, да постоји Ад или Пакао и Земља, да је сатана са својим легијонима низвргнута у пакао, а Адам са својим легијонима саслат на земљу, да је живот људски времена појава на овом свету, односно на земљи, да је тело трошно и пролазно.

подобно стакленој посуди, која се лако од најмањег потреса или удара одмах разбија на парчета, која после купе каљави чифути и отрцани и пропали трговци; а да је душа вечна и бесмртна и да ће та вечно живећа и вечно постојећа душа грешника отићи у пакао на вечне муке. А душа праведника у рај, или у небесно вечно царство, царство вечнога блаженства. Ево како по Његошу изгледа васиона и ево каква је судбина људи. Пошто је људски живот на земљи времена појава и неко као припремно стање ка повраћају бесмртне душе у рај, то на земљи и не постоји среће, о томе Његош каже: »Земља наша мати милијонах сина једног не мож вјенчат срећом«, а бесмртне душе у вечном животу на небо постоје, постоји права вечна срећа вечно добро и благо и к томе вечномо добру, вечномо благу и вечној највећој срећи треба сви да тежимо. Одредивши на овај начин шта је наш врховни циљ, Његош је дао упут и показао пут којим треба ићи да се постигне тај врховни циљ — односно та срећа, добро и благо, и то морално и духовно савршенство.

Сваки створ, свака индивидуа може достићи к своме циљу, који је њему још у напред одређен и предначен само силом свога индивидуалнога савршенства. Ако човек није савршен, он не може достићи к своме назначењу.

Индивидуално савршенство постиже се добрим делима, честитим и поштеним животом, правдом и правicom. Ово је сушност Његошеве етике. Индивидуа Његошева за Његоша нема толико значаја сама по себи као човек, као једна јединица или (1|-0). Усамљен је човек по Његошу једна сламка међу вихорима, сирак тужан без игде икога, неки један то је ка ниједан, како да је више мученија. Мало руках малена и снага«. Личност или индивидуа за њега има значај у толико, уколико се иста јавља, као члан друштвене и државне заједнице или 1-|-м-|-н. За Његоша је исто врло важна друштвена општа етика, друштвено благо, добро и срећа, друштвена правда и правичност, јер, „свака птица своме јату тежи“ или „мањи поток у већи увире“ по општем природном и историјском закону.

А када је то тако онда је врховни циљ друштва и државе исти као и индивидуе, јер је и друштво и др-

жава »суи генерис« индивидуа, колективна личност са већом снагом, кроз коју се и преко које се са већом позитивношћу и лакше долази до поменутог циља, односно моралног савршенства. Када Његош друштво и државу диже на овај и овакав педистал и када је друштво и држава један од најважнијих фактора у животу људи и када играју тако велику и значајну улогу у погледу блага, добра, среће и моралног правог савршенства, које је циљ и узрок свега и свачега, онда је врло важно видети и протумачити Његошеве идеје о том идеалном друштвеном реду и поретку о тој Његошевој идеалној или божанственој држави.

По теорији Његошевој у »Лучи микрокозма« божанствена држава или идеална држава, постала је божјом вољом и по божјим законима се управља лично вољом божјом непосредно и посредно преко божјега намесника — цара. Бог је државу дао народу са циљем и намером, да се народ у истој под његовом управом преваспита, препороди и удостоји бољег вечнога живота путем моралнога усавршавања. Ово морално усавршавање узрок су и циљ државе. Морално се усавршавање постиже правдом, правicom и добродетељем. По том истом принципу узрок и циљ је сваке личности, свакога човека и сваке индивидуе, исто тако морално усавршавање, које се исто тако постиже правдом, правicom и добрим делима.

Према томе и држава и личност имају једне те исте циљеве, остварење једних истих принципа. Разлика је између државе и личности у томе: што се правда, правичност и добродетељ као морално савршенство слабије примећује код индивидуе и то тако као да су повучене или нацртане са ситним цртама. Или као да су написане ситним малим словима, па их је тешко приметити и видети, као што је тешко видети ситну црту, мали потез. Или као што је тешко обичним оком читати писмо написано малим ситним словима. Док међутим правда, правичност, добродетељ и морално савршенство, код државе повучени су са крупним и великим цртама и дебелим потезима, управо рећи написане су великим словима и лакше се примећују и читају.

Што су више и боље правични и честити грађани у једној држави и што више они остварују правду и пра-

вичност у својим душама и испуњавају своју моралну дужност, тиме ће и сама држава бити правичнија, јер је она агрегат тих истих морално усавршених њених чланова, односно грађана. С друге стране држава, као једна моћна и организована заједница и као једна колективна целина, ако буде са својом управом правична, и том својом моћном правдом и мудрој управом буде утицала у позитивном смислу и правцу на своје житеље, то ће и грађани бити моралнији и правичнији. И тако морално савршенство грађана и савршенство државе и њене управе развија се из једнога истога принципа, а то је из правде и правичности.

Према томе држава не може постојати без правде правичности и законитости. Или обрнуто правда правичност, законитост и морално савршенство не могу се остварити без државе и државне организације.

Дакле по Његошевој теорији врховни је циљ државе, као и свега осталог на земљи постојећег, остварење правде, правичности, законитости, добра блага и среће, јер се то може најлакше и најбоље остварити у државној заједници под мудрој божјом управом и управом божјег намесника философа песника, као мудрог владара, кога је сам Бог овластио да њоме управља, зато што су се они научили томе у школи општег оца поезије. Они су једино и достојни божје тајне и његовог открочења. О томе Његош у Лучи каже: »Цио свијет Богу принадежи, а Бог га је силни даровао својој сјенки и свом праведном намеснику«.

Философи су мудри, правични, добродетељни, скромни, и као такви они су преставници ума божјега, преставници и следбеници идеје добра, блага и среће, следбеници идеје правде, правичности, законитости и моралног савршенства. Они су једино способни да владају и управљају са државом без сваких писаних закона, а лично по својој увиђавности, остварујући идеју добра, блага, правде, правичности и моралног савршенства појединих грађана и целе државе. Обични људи нису у стању да државом управљају, јер њихове мисли све на једно сабране друго ништа не престављају до кроз мраке жедно тумарање. Или како то Његош још јасније у својој »вечерњој молитви« каже:

„Свети Тајни, царствујући!
Ума мала слаба хитрост
Твог суштества величанство
Кадро вије иследити“.

Доиста ко ће, сем мудраца и философа, моћи прочитати она два закона добра и зла нацртаних самим Богом на људској душевној табlici са обе стране, с једне стране закон добра, а са друге закон зла, о којима Његош говори у »Лучи микрокозма«. Или ко може разумети закон и вечити устав, устав савршени, који је Бог дао свету, да к јединству тежи концу о коме Његош каже у »Вечерњој молитви«. Или ко може сем философа разумети вјечне судбе свете законе којима су цјела бића покорна.

Његош владаре философе идеалне боженствене државе не ставља у раме и оквир законски, па ни оних светих закона вјечне судбине, нити оног одређеног и вечитог устава, а да и не говоримо о она два закона нацртаних са обе стране душевне табlice, јер су они факултативне природе, не само за владара, већ и за све уопште грађане божанствене државе. Ово ваљда зато што су ови закони и устав нешто све опште нешто неизмено, а у свему се све мења, па и у држави, као малом делу тога света такође се све мења, све модификује и трансформира. Када је то тако, те се норме и параграфи тих неумитних и неизмених закона немогу ни применити у сваком конкретном случају, и да та употреба њихова буде целисходна и да одговара животним потребама и општем духу времена. Па је с тога Његош владарима философима и оставио право да владају и управљају државом и да решавају спорна питања, по њиховом мудром усмотрењу, у духу времена и у смислу правде, добра и истине. Његош своје владаре, песнике и философе не ограничава ни народном вољом. Он им даје право употребити према грађанима и принудне мере, као што се даје право доктору давати својим пацијентима, по неки пут и горке лекове, по мимо њихове воље, само ако су те мере и ти лекови корисни по здравље болесника.

Његош у својој божанственој држави не требају ни колективне власти нити народног преставништва, већ он налази, да је најбоља, најпрактичнија и најцелисход-

нија једино лична власт. Ово ваљда зато што је тешко наћи много мудрих људи — философа, а његов је главни и обигаторни услов да владар мора бити песник, мудрац и философ. Сем тога и када би се могло наћи и већи број мудрих управљача, то би ипак колективна власт била излишна у божанственој Његошевој држави. Зато што је у њој све идеално и све иде тачно по извесном правцу и све се креће ка једноме циљу, све једно, као што се казалаке крећу на сату. А када је то тако онда је доста и једна личност, да као часовничар окреће казалаке и навија машину државну и државни апарат, да тачно и правилно функционише. Оволико само о Његошевој идеалној божанственој држави. А сада ћемо да пређемо на друго важно питање о Његошевом идеалу државном у погледу законске државе.

ЊЕГОШ О РЕАЛНОЈ ДРЖАВИ

Реална или законска држава

Одмах треба казати, пре прелаза на ово друго питање, да не треба мешати појам о идеалној божанственој Његошевој држави са појмом о идеалу државном. Идеална држава је држава у правом смислу те речи. А идеал државе јесте само идеја, као идеал, коме тежи свако државно уређење и управа. Његошева како идеална божанствена држава, тако и законска, стварна, или да је тако назовемо људска држава подједнако теже к томе идеалу државном, као идеји. И идеална божанствена држава исто тако као и реална узаконена држава мора да служи примером идеала државног. Разлика је између једне и друге само у томе, што је прва удаљенија од овога обрасца, а друга ближа и што се са правом управља и влада по божјем промислу без писаних закона, а са другом влада и управља људски ум по својој сопственој иницијативи, руководећи се писаним законима. А у самој ствари и у једној и у другој држави тежи се к једном истом вишем циљу, а то је остварење општих човечанских идеала. И у једној и у другој владар треба да има на уму првенствено правду, правичност, благо и срећу свих грађана. Према томе у самој својој суштини обе су ове државе једнаке, као што је $x \text{ -| - } u = x \text{ -| - } u$. Само што се ове две државе по својој спољашњој форми по самом начину управе разликују. И у колико се подзаконена држава одликује од божанствене по тој својој спољашњој форми или облику, ми ћемо у даљем свом излагању, да говоримо о законској држави као о нечему посебном, индивидуалном и као о неком нарочитом облику државног уређења.

Пишући »Лучу микрокозма« и дајући интенције у појединим стиховима и мислима о идеалној држави, Ње-

тош је веровао да постоји у целом свету једна премудра, свеплага божанствена душа, душа благородна. Да постоји једна општа хармонија. Да је све божјим законом и уставом регулисано и да се све управља божјим промислом непосредно, или посредно кроз ову мудру и благородну душу, душу философа, па да према томе тај исти ред и поредак ствари постоји и у његовој идеалној држави.

Али када Његош пише мало доцније своје централно књижевно и песничко-философско дело, свој »Горски Вијенац«, када је он већ прошао сито и решето, када је он овај грдни свијет испитао, отровну му чашу искапио и када се он упознао са горким животом. Кад све што бива и што бити може њему није ништа непознато. Кад он зна да под небом — односно на земљи постоје зла сваколика и да без тих зала и не може да буде живота, јер су она дата човеку као нека прђија — мираз на земљи. Да је овај у опште свет тиранину, а камо ли оној благородној души. Другим речима он види да узима већином маха сила и тирјанство над правдом. Да је свет састављен из пакла и неслоге. Да у њему ратује не само море с бреговима, народ са народом, човек са човеком, већ и душа са телом, дуси с небесима. Тада Његош одступа од идеје идеалне божанствене државе и развија у појединим стиховима и мислима у »Горском Вијенцу« и »Шћепану малом« идеју и теорију о законској држави, чувајући веру да је узрок и циљ свега постојећег на свету, сваке мисли, сваке делатности и свакога бића, врховна идеја добра, свемогући Бог и божји ум са својим промислом.

По Протагоровом вишем принципу, човек је мера свих ствари, док међутим по Његошевом принципу Бог је та мера: а не човек. Његош ово оступање чини на основу већ стеченог искуства. Он почиње на основу овога искуства да посумња и у могућност остварења на земљи божје државе са њеним идеалним редом, поретком и уређењем. Ово зато што је она са својим редом и поретком ипак установа божанственог карактера, а не човечанског.

Људи су слободне воље, а зверске су природе, о томе Његош у »Горском Вијенцу« овако каже:

»Пучина је стока једна грдна« (под пучином Његошевом треба разумети народ). »Добре душе кад јој ребра пучу«, »И зверад су исто као људи«, »Вук на овцу своје право има, ка тиранин на слаба човека«, »Шта је човјек ка слабо живинче«. Па како је човек по природи звер, благодарећи своје уму он може да буде по неки пут и опаснији од звера, јер може да много више смисли и учини злих комбинација, него ли и сама звер. А како Бог штапом не кажњава људе нити их непосредно мотком удара по ребрима да ову зверску природу украђује и душу и ум умирује. То је Његош после дугога и горкога искуства сматрао да је немогуће остварити такву божанствену идеалну државу и задовољава се са нацртом и планом овога другог идеала државног, или идеалне законске државе, као чисто људске установе са којом се управља по писаним земаљским законима, који садрже у себи не само света правила, и норме које говоре шта треба људи да раде, и како треба да се владају и понашају, већ и правила и норме са санкцијама, које угрожавају казном за нарушење законских норми.

У законској Његошевој држави све је одређено законом. Све се подводи под законску рекламентацију, цело јавни и приватни живот, сви јавни и приватни односи и интереси људи, почињући од рођења њихова, па до саме смрти. Овим и оваквим законима нормиран је не само однос грађана према грађанима већ и однос државне власти према грађанима и грађана према држави. По овим законима државна се власт сматра као слуга ових и оваквих закона. А не и ни у ком случају као божји намесник и олицетворење и одражај божје власти.

Законитост.

Када је Његошев закон рекламентација свега и свих појава, интересантно је бацити поглед и видети шта све Његош жели и хоће да тај његов закон прокламује. Природно је да је његов закон, као идеалан, заснован на идеалним принципима. На принципима, правде, слободе, једнакости, братства и братске љубави и слоге. Према томе Његошев је закон прокламовао: законитост и правду, слободу, једнакост и братство, братску љубав и слогу. Пре свега и на првом месту Његош сматра,

да без строге законитости, без правде и без правосуђа и добрих судова и у опште без добрих државних уставна и добре државне администрације не може бити ни индивидуалне ни опште државне среће, добра и блага. И не само што не може бити среће, добра и блага, него су такве државе осуђене на политичку смрт. О томе Његош у »Горском Вијенцу« у речи сердара Ивана, који се обраћа војводи Драшку по његовом повратку из Млетака каже: »А судови бјеху ли им прави«. И одмах у речи поменутог војводе Драшка лајући одговор овом првом каже: »Беху мало бољи него у турчина« или »Познао сам на оне тамнице, да су божју грдно преступили и да ће им царство погинути и бољима у руке уљести«. Овде је Његош описао ону беду и невољу млетачку, која је долазила од хрђавога правосуђа и хрђаве управе, од оних жбира и шпијуна и прорекао је да ће услед тога млетачка држава пропанути, што се и испунило, јер је млетачка држава ускоро после тога и пропала и данас млетачка држава не постоји. Даље Његош у »Горском Вијенцу« у стиху коло лева, каже: »Наши цари закон погазише, за правило лудост изабраше« и т. д.

У овом стиху Његош је хтео да покаже, да је узрок паду наше старе велике и моћне српске државе гажење закона, гажење правде и правосуђа. Исто ово важи и за бившу турску царевину, за коју Његош каже: да јој закон лежи у топузу, трагови јој смрде нечовјечством, да је она опита са злом и неправдом и где она допире ту закона нема, него је турчину закон оно што му срце жуди и да у самом Ћитапу није једнако написано за два брата једноимењака, па су стога и њихова државна кола пошла низа страну. Из овога се да видети да је Његош и турску пропаст тачно предвидео и да је узрок те пропасти турске налазио у безакоњу, и у хрђавом суду зато што кадија и тужи и суди.

Његош је много поклатио пажње законитости, правди и правосуђу, јер је знао да по оној народној мудрој изреци, правда држи земље и градове, а неправда их руши.

Правда.

Из напред изложенога ми смо видели, да је Његошев идеал законитост, правосуђе и правда уопште. Појам о правди као идеалу може бити и растегљив. Може према различитим појмовима у различитим временима и према разном културном нивоу овога или онога народа и индивидуе бити правда и правда. А када је то тако онда нека ми буде дозвољено казати и неколико редова написати о томе какву је Његош хтео и желео правду за свој народ и своју државу. Свакако да је Његош као песник и филозоф желео за свој народ и своју државу идеалну Милошеву правду, о томе у »Горском Вијенцу« Његош каже: »Засја света Милошева правда, окуни се слава вековечна«. А у »Шћепану малом« Његош о идеалној правди каже: »Да неправде разрушим олтаре, да подигнем и окруним правду« или »све су силе мртве и ништавне за онога који право мисли, те част љуби више него главу« на другом месту у »Шћепану малом« опет каже: »Ја поклоник правде и слободе, збиљски царе и тебе се клањам«. Милоша Обилића правду узео је Његош, као синоним идеалне правде, зато, што је Милош за нас југословене, а нарочито за српско племе, највећи идеал, који може да се замисли у погледу свих могућих врлина. Па како је и праведан живот једна од тих врлина и како је Милош праведно, честито и поштено живео и за правду и свој живот дао, то је и природно, да се и Милошева правда јавља за нас, као виши наш идеал. И доиста је Милошев одлазак на Косово, да убије турског цара Мурата, и да разбије и победи турску силу, те да тако сачува част, образ и достојанство своје нације, тако идеалан и јединствен пример у Историји човечанства. Ово у толико више што је он приликом косовске вечере приређене у дворцу цара Лазара био увређен од властеле и цара, а нарочито од стране Вука Бранковића. И да се Милош није руководио тим идеалом више правде, он би се задовољио тиме што би из освете распорио на двобоју Вука Бранковића. Али он то неће. Он се са својим благородством уздиже изнад тих личних зађевица и иде, да опере своју част и свој образ на други много достојанственији начин, и да тим истим допринесе корист својој

нацији. За њега су све силе мртве и ништавне, па и турска са њеном силном војском и наоружањем, јер он право мисли, право ради и поступа. Он воли своју нацију и свога цара и за њих, подобно руском хероју Ивану Сусанину из опере »жизни за царја« даје на олтар, свој живот и своју главу. Милоша је Његош управо описао не само као националног хероја са нарочитим човечијим врлинама, него га је описивао као надчовека, или као неку врсту божанства. Његошев Милош као такав над сенима влада у области бесмртнога царства. Он као такав у несвијест људе баца, јер ко га гледа блијеште му очи. Он је и као неки страшни суд за оне националне грешнике и невернике и о томе Његош овако каже: »Су чим ћете изаћ пред Милоша и пред друге српске витезове, који живе докле сунце грије.«

Ево зашто је Његош Милошеву правду индентификовао са идеалном правдом за коју је сам Његош готов и олтаре да сруши само да се она подигне и окруни.

Ради ове Милошеве, односно идеалне правде Његош је готов и ногом стати за врат оном тиранину, који хоће да ту правду наруши. И то Његош сматра најсветијом дужношћу, јер не само што тим гестом од тиранина штити правду, већ и самог тиранина истим гестом доводи до познања права и да призна велики принцип правде.

Слобода.

Његош је подједнако прокламовао принцип слободe са законитошћу и правдом. Њега не интересује само питање »Јесмо ли му у закону тврди« или »Да се грдна брука не набије с лијепијем нашијем законом«, већ одмах упоредо са тим препоручује златну слободу и то не као нешто безначајно и споредно, него као нешто главно и многозначајно, управо као неки аманет који је људима дао сам Бог приликом давања слободне воље при самом стварању света.

Идеју слободe Његош спроводи у свима својим делима, а нарочито у »Горском Вијенцу« и »Шћепану малом«. У »Горском Вијенцу« о слободи Његош овако каже: »Да јуначки аманет чувамо, дивно име и златну

слободу«. Из ових стихова можемо јасно да видимо, како је и колико је Његош, као слободан син слободне мале Црне Горе, али од свуда стијешњене, ценио слободу, називајући је јуначким аманетом и златном слободом; Његош ценећи слободу, цени и поштује оне, који су пали за част, име и слободу, и тако доводи у везу са слободом част и име лично и част и име национално.

Не само да људи цене и поштују оне, који су готови да падну за слободу, него такве и Бог чува и надгледа, као што чува и надгледа Црну Гору зато што је она гнездо јуначке слободe. Даље Његош тврди и песничким духом и умом прориче, да ће нас борба и тежња за дивну и златну слободу васкрснути и у пређашње Немањића царство повратити и о томе каже: »Благо мени јуначка слободо, јутрос си ми дивно васкрснула из гробова дивнијех ђедова« или »Засја света царица слобода, засја света ка на гори сунце«. Верујући да ће нас тежња, љубав и борба за слободом избавити од робства, Његош жели да се што више употреби силе и енергије, те да се та искра слободe не угаси у Црној Гори, као ондашњој жижи српства и југословенства, већ да се иста по сваку цену сачува и о томе у »Шћепану малом« овако каже: »Да ђавоља сила не надвлада, да слободe искру не угаси, с прам које се из робства крстимо«. А затим песнички глорификује слободу у истом »Шћепану малом« и каже:

„Ко ће узет наше славе,
Док су наше здраве главе
Нико други ни Бог неће
Кад слобода наша креће“

или

„Слобола је име дивно,
За њом људско име живно.
Ко с њом умре с њом се роди
Нашем Богу тај угоди.“

или

„Рашта љубе ка душу слободу,
Рашта јој се увијек клањају“.

или

„Нек се Ст.мбол, Млетке вежу,
Мустџине орде слежу,

Кад слободе потрес чују,
Тад ће знати шта верују,
Што је било то ће бити,
Црногорац побједати“.

ИЛИ

„Каква људска сила може
Доћи главе том народу
Кога штитиш штитом, Боже,
Дајући му ти слободу?“

У овим стиховима Његош је хтео да каже, да без личне и националне слободе не може бити ни у једном народу ни држави ни личног ни општег ни националног величја и славе. Његош без слободе не може ни да замисли људски живот. Без слободе живот није никакав живот. Без слободе не само што се не може развити и култивирати личност индивидуална и национална. Него се без слободе у робству изгубе и оне обичне природне способности и они примитивни обични појмови. О томе Његош у „Шћепану малом“ у речи пећског патријарха Василија Јовановића Бркића, када Патријарха Шћепан пита о турској, каже:

„Господаре неznam ти казати,
Никад роба за моћ тиранина
Немој питат, да се не превариш,
У робству сам рођен и одраста,
Страх је турски крв моју смрзао,
Ја не могу већ никад имати
Поњашија о томе правога“.

Са овим стиховима Његош је дао потпуну илустрацију како појму о робству, тако и појму о слободи. Претставником ропске личности је овде патријарх Василије Јовановић-Бркић, и када је код њега све зачамило и кад он нема правога појма ни о чему услед робства и страха турскога, онда што је остало казати о другим обичним људима. Или колика је разлика између духовног и интелектуалног развитка и појмова патријархових као претставника робства и као једног вишег црквеног функционера и игумана Стефана, претставника слободе и ако је овај слеп. Овде би се још много могло казати о психологији, и менталитету једне и друге групације људи, али би то нас одвело у област психологије, со-

циологије и опште философије, а то не спада у наш задатак.

Једнакост

Његош је, како смо већ видели, свој закон, своје право заснивао на темељу легалитета, правде, правце и слободе, односно његово је право ове пиринцице прокламовало, као што је и француска револуција прогласила декларацију, права човека и грађанина. Али је Његош исто тако прокламовао на слику поменуте декларације и принцип једнакости, братства и слоге. Он је сматрао, да су законитост, правда и слобода без једнакости људи и без братске слоге и љубави међу њима, исто тако што и тело без душе. Ценећи важност ова два последња принципа једнакости и слоге, Његош је и о њима дао свој суд и своје научно-философско мишљење.

О једнакости људи Његош у »Горском Вијенцу«, у речи мудрог игумана Стефана, каже:

„Све се човек брука са човеком,
Гледа мајмун себе у зрцало“

У овим стиховима Његош је казао да су сви људи међу собом један другоме равни, да сви један на другога личе, сваки човек, гледајући на другог, види у тој другој личности самога себе. Личи мајмунова слика, коју он види у огледалу, на мајмуна. А када је то тако да су сви људи један другоме равни и да су сви једнаки, као што је истоветна мајмунова слика, коју он види у огледалу са мајмуном, а с обзиром да смо ми сви слаби и да се подједнако ломимо од животне тешкоће, као што се ломе морски валови од морску обалу, то је наша међусобна злоба, мржња и борба и бесмислена. С стога се свега тога треба манути и живети као равни са равнима у највећој слози и братској љубави. О тој слози Његош у »Шћепану малом« каже:

„Нека Осман злбом дише,
Нека га је трипут више,
Кад је код нас слога света
Охолост ће пасти крета“

ИЛИ

„Али нема силе на свијету,
Кад је слога међу Црногорцима,
Да покори ласну Гору Црну
Свуколику е мора на Морачу“.

Из ових стихова види се какав значај има слога не само за поједине људе у њиховим приватним односима и пословима, него и за читаве друштвене и државне организације. С обзиром на то Његош слогу назива светом слогом.

Његош, да би што јаче истакао значај слоге и сложнога живота, узео је пример малу Црну Гору, којој три пута већа Османова (турска) сила не може ништа. Зато што међу Црногорцима влада слога. Слично оној народној мудрој изреци и Његош је доказивао да слога кућу гради, а неслога је руши.

Када се зна да света слога кућу гради, а паклена неслога исту руши, и када и држава, наравно, није ништа друго, него једна велика кућа, једна велика кућна задруга. То је појмљиво, да и државу, као општу нашу кућу, слога гради и подиже, а неслога је руши, као што је то био случај са нашом старом српском државом приликом наше пропасти на Косову. И о томе Његош у »Горском Вијенцу« (коло пева) каже:

„Наши цари закон погазише,
Почеше се крвнички гонити,
Један другом вадит очи живе.

— — — — —
Невјерне им слуге постадоше
И царском се крвљу окупаше.

— — — — —
Великаши проклете им душе
На комаде раздробише царство,
Српске силе грдно сатријеше.
Великаши и траг им се утро
Распре сјеме посијаше горке,
Те с њим име српско отроваше
Великаши граде кукавице
Постадоше рода издајнице“...

У овим стиховима је Његош рељефно описао неслогу, као један главни узрок наше пропасти. Овде Његош мисли на неслогу која је владала у доба Урошево, када су поједини велики властелини, који су управљали са појединим покрајинама, и који су, користећи се сла-

бошћу нејаког Уроша, покушали, да сваки у својој покрајини постане самосталан господар. Ови властелини тежећи ка тој самосталности отпочели су борбу између себе. Створили су једну страшну пометњу, смутњу и неслогу и тиме су ослабили моћ и снагу ондашње наше српске државе, која је услед тога морала пропасти.

Његош је узео овај пример, као класичан пример, који доказује, да је неслога била узрок државне пропасти. Али он није морао да иде у далеку прошлост наше историје и да из те далеке историске прошлости узима овај пример. Већ је он могао узети такође врло значајан пример наше неслоге у Карађорђевој Србији између Карађорђевих војсковођа, Милоја Петровића и Петра Добрића на нишком фронту. Или између самога Карађорђа и Милоша Обреновића, која је неслога имала за своју судбоносну последицу пропаст Карађорђево Србије и трагичну смрт самога неумрлог војводе Карађорђа, који је био предузео широку и успешну акцију за ослобођење. Могло би се још подобних и сличних случајева узети из историје где је неслога послужила узроком државне пропасти. Али би то нас одвело у предео и област историјску и удаљило од нашега садањег циља.

Његош је, као што се то види из напред цитираних стихова, проклео српску властелу за њихову неслогу и за пропаст наше старе српске државе. Он је проклео и Милоша Обреновића за пропаст Карађорђево Србије и за трагичну смрт Карађорђевог.

Његош би проклео и многе наше политичаре, који су водили негативну политичку акцију од нашега ослобођења па на овамо. Или би можда према истима применио и много строжије и ефикасније мере, јер би вероватно сматрао, да би за њих била и сувише мала и управо ништавна казна, анатема са својом санкцијом чисто религиознога карактера. Он би вероватно муњевитом брзином као гром истребио губу из југословенске торине, односно државе. Он би уништио оне који би личили на пашчад, која хитају да оду из златне слободне — односно из слободне своје државе у туђинске вериге, како то Његош каже у своме писму упућеном тршћанима приликом хрватске буне под баном Јелачићем.

Он би са њима поступио исто тако строго, као што је поступио са својим сенатором Тодором Мушкиним из племена Пипера и са његовом браћом, који су, како је он то веровао, са Тодоровим знањем шуровали са скадарским пашом и Турцима на штету српства.

Његош би то учинио, као велики југословенски патриота и националиста, у заносу тога свога великога патриотизма и национализма и његове велике и неизмерне љубави према својој великој и моћној мајци отаџбини и према своме драгом југословенском народу.

Он би то учинио мирне душе и савести, јер би сматрао, да би то биле и сувише мале и ништавне жртве, када би исте упоредио са онима великим, благородним и патриотским жртвама, које су принесене у прошлости а нарочито у последњем ослободилачком рату на олтар и жртвеник наше велике и моћне, драге и миле отаџбине — Југославије.

Његош би то учинио и с тога разлога што је много трпео и претрпео и имао много страшне главобоље од српске неслоге а нарочито од неслоге његовога доба, која је по неки пут личила и на неку »sui generis« анархију. А Његош је био велики непријатељ, те неслоге и анархије коју он у писму упућеном аустријском грофу Штадијону назива кугом. А противу куге зна се, да су дозвољена сва могућа средства, ради њенога уништаја и потпуне ликвидације. Он би тим тиранима стао ногом за врат, како се то Његош изражава, само да их доведе к познанију права, права југословенске нације на слободан и самосталан живот и на велику самосталну слободну своју драгу и милу домовину Југославију.

Са овим смо завршили своје излагање о Његошевом закону и његовим принципима на којима се базира и заснива тај његов закон. А сада ћемо да пређемо на друго врло важно и значајно питање у Његошевој философији права. А то је питање о државној власти и државном уређењу, те да видимо какву је Његош хтео и желео власт и уређење у тој својој великој и моћној законској држави. Кажем законској за разлику од његове друге идеалне или божанствене државе о којој смо већ раније опширно и детаљно говорили.

Власт

Његош је у »Горском Вијенцу« и у »Шћепану малом« за мотиве и сиже узео историске догађаје. И то у »Горском Вијенцу« историски догађај истрагу потурица, који је догађај религијозно политичког карактера; а у »Шћепану малом« догађаји чисто политичке природе и карактера, који су се збили за време владавине самога Шћепана малог, који је владао Црном Гором од 1767 до 1773 год. издавајући себе под именом Петра III цара рускога, који је био стварно убијен и после чије је смрти и погибије на руски престо ступила његова супруга Екатерина II руска царица. Његош је једну и другу ствар извео у драмском облику. У оба ова дела су дејствујућа лица владари Црне Горе, црногорски главари и народ, који се сви скупа заједнички, предходно саветују како да се нешто реши, како да се изврши ова или она радња. И када се на тај начин донесе коначна одлука, онда се приступа к извршењу те радње, извршењу самога догађаја.

Типична је у томе смислу скупштина, описана у »Горском Вијенцу«, која је одржана на Ловћену у очи Тројичина дана и скупштина о малом Госпођину дану одржана на Цетињу. У обе ове скупштине примају учешће три елемента и то владика Данило владар Црне Горе, главари и народ. Данило са својим дугим и песимистичким дијалозима изазива главаре на разговор, савете и већања. А народ сакупљен ту око њих у непосредној близини и играјући народно коло пева хором и у тим песмама чини прекор владици Данилу и главарима што су својим нерадом и својом слабошћу допустили, да се Турци слободно и несметано шире по Црној Гори. Ту се доноси одлука, да се у Црној Гори истребе не само Турци, већ и потурице и за тим се на бадњи дан у вече т.ј. у очи самога Божића прави устанак и истребљују се Турци и потурице у Црној Гори.

Према овоме учешће у већању на овим скупштинама владике Данила као владара Црне Горе представља елемент монархички, учешће главара аристократски и учешће народа демократски елемент. Сви скупа сва три елемента сачињавају у скупштинама неку врсту законодавне власти. А владар и главари када су ван скуп-

штине и када врше сваки понаособ своје функције још и извршну власт, а кнезови, капетани са сенатом представљали су судску власт.

Из изложенога се види, да и Његош, као и Монтескије у своме делу »Дух закона«, дели власт на извршну, коју врши краљ односно владар преко својих министара, судску власт и на законодавну власт.

Његошева се законодавна власт или скупштина дели на скупштину из главара, која преставља као неки горњи дом, или салањи наш сенат и скупштину у којој сам народ заседава и учешће прима на слику доњег дома или садање наше народне скупштине.

Владар.

Његошев владар, подобно ономе великоме грмену — односно савршеном човеку немачкога философа Ничеа, налази се на великом брду. Он са тога брда (власти) много даље види и много више зна, него што то други обични људи могу видети и знати. Разлика је само та између Ничеева грмена и Његошевога идеалног владара, што је Ничеев грмен усамљен на том високом брду са кога се он никада не спушта, јер је он философско абстрактна личност. А Његошев је човек реална личност. Он је владар и он као такав окупља и сакупља све око себе. Он као неко уже свезује све у једну целину. Он даје јединство духовно, материјално и морално, нацији. Он даје и чува интегралност државну. Он даје законитост, страјност, ред и поредак. Он је оликотворење моћи и величија државног и националног, који се брине за добро, благо и срећу индивидуалну — личну и општу државну. Он је лаконички и кратко речено алфа и омега свега и свачега у држави. О томе Његош у »Шћепану малом« каже: »Нема цара до једнога цара Бог на небу, а он је на земљи«. Упоредујући владара са Богом Његош га уздиже на педистал надчовечански или управо рећи божански.

Његошев владар осим већ споменутих културних, моралних и етичких особина мора да има и друге особине. Он мора да буде херој на слику хероја тополскога Карађорђа бесмртнога, јер нема посла од плаха главара.

Његошев владар подзакоњене државе, треба да је mudar, али његова мудрост може бити мања од оне, коју треба да има владар — философ божанствене државе. Али он треба, као што смо то већ казали, да зна ипак више од других обичних људи његових грађана — поданика и треба да је човек практичар, да има искуство да управља са државом и народом и може остваривати више државне циљеве.

На супрот тврђењима италијанског средњевековнога философа Макијавела, Његошев владар не треба да буде лукав као лисица и силан као лаф, него треба да је искрене херојске душе, душе Карађорђево, да је строг и правичан, као што је правичан Милош Обилић и остали српски витезови чију он правду узима за пример идеалне правде. О томе Његош у »Шћепану малом« у речи сердара Вукале каже говорећи о Шћепану малом као владару:

„Хвала Богу, несрећна човјека!
На крај му се стат' не може нигда.
У њега су кукe и завраке
И мудрине веке из дубине
Што ни врагу на ум доћ' не може.
И он мисли у његовој глави,
Да ми ништа слано не једемо“.

Његош тражи од свога владара не само да буде искрен и правичан, него и да се потпуно душом и телом сроди са својим народом да униче у народне потребе; да са њима и испитује и преживљује и добро и зло. Да к себи развије свеопшту народну љубав. И ако тако буде радио, онда ће тек народна снага бити његова, јер ће свако на његов поклич поћи за њим у борбу на живот или смрт за опште благо, добро и срећу. Он неће бити како то Његош каже саморена глава, већ ће чудо народне снаге и лакоће бити чудо његове снаге, лакоће и високог полета.

О идеалним односима и поступцима владаревим према народу Његош у речи Шћепана малог, када се овај обраћа народу каже:

„У теба је моје спасеније,
А у мени твоја срећа сјајна,
Све ћу оне испунит објете,
Које ми је мој велики предак

Торжествено за труд обрекао*)
 Неће нигда благородча жервѣ
 Без обичног плода сстанути
 Поздрављам те јуначки, утаче*.

У истом делу а у речи попа Андреја Његош каже:

„Ми Шћепана грдно изгубисмо,
 без узде ће о тат Црногорци,
 да све раде по својојзи ћуди,
 И тада се вишта звати неће
 Ни ко пије, ни ко глећа вино“.

У истом делу у речи кнеза Долгорукова Његош каже:

„Царска ријеч аманет на виши,
 Драгоцјеност највиша на земљи,
 Рјеч је царска царства религија“ ...

У овим стиховима Његош је, подобно и слично немачком научнику — правнику Лоренцу Штејну, казао то, да је владар — монарх независан од појединих група и политичких партија, јер он долази на власт не по њиховој вољи, већ на основу тога што је он владар по сили закона о наслеђивању престола из извесне династичке лозе. Да је монарх услед те своје независности подједнако објективан према свима његовим поданицима, са свима подједнако поступа. Сви су са њим подједнако задовољни. Благодарети томе, као и његовом великом ауторитету крунисане личности, чија је реч за народ највећи аманет и највећа светиња, управо религија, држава је осигурана од извесних незадовољстава у масама, па и од друштвених и државних потреса и да је према томе најбољи и најсигурнији начин државне управе монархија као и то, да благостање, спас и срећа народна зависи од благостања, спаса и среће владареве и обрнуто да благостање, спас и срећа владарева зависи од благостања, среће и спаса народа на челу којег се владар налази.

Када је то тако и кад треба да владар пази и чува народ и да у опште штити његове интересе и када се владарев спас налази у спасу народа и обрнуто, онда

* Ми ли се на Петра Великога руског цара.

да вилимо шта Његош каже о томе како треба да народ цени и поштује његовог идеалног монарха—владара?

О тим односима и о тој љубави и поштовању народа према владару у »Шћепану малом« у речи сав народ Његош, каже:

„Цар је цар је чисто смо виђели

Жели народ гледат га очима
 Поздравит га и поклонит му се“.

ИСТО

„Благо нама, наше сунце сјајно,
 Кад те срећа нама донијела,
 Још нијесмо срећу изгубили,
 Кад међу се пара видисмо,
 Наше крв, нашега језика
 За твој живот наше полажемо,
 Твоја ријеч наш ће закон бити,
 На наша ћеш дјела видјети
 Нашу љубив к твојој царској глави.
 Царска ријеч аманет највиши
 Драгоцјеност највиша на земљи“.

Исто у речи кнеза Долгорукова Његош, каже:

„Рјеч је царска царства религија“.

Исто у речи Теодосија Мркојевића:

„Шта би биле пчеле без матице“

Исто у речи Баја Гавриловића:

„Истина је што си ти рекао,
 Збуњене су пчеле без матице,
 А како су са много матице“.

Исто у речи поп Андрије:

„Народнога цара изгубисмо
 А Бога ми куд ће већи изгуб“.

У овим стиховима је Његош казао да народ треба да воли свога владара са свом својом душом и срцем и да се око њега окупља као што се окупљају пчеле око своје матице, и да га поштују и цене као деца свога рођенога оца, да буде поштен честит и исправан и да је готов за владара и живот свој положити, јер полагајући живот за владара, народ полаже живот за опште

добро, благо и срећу. И ако тако народ буде радио онда ће и владар и државна власт моћи са успехом извршити своју Богом одређену и законима и земаљским уставом прописану мисију у циљу остварења општега државнога идеала и повести народ благу, добру и срећи као и моралном савршенству. Сјај и величије круне и крунисане владареве главе и личности тако је велики да су доиста сви народи и у сва времена и доба сматрали, као неку срећу за себе видети тога владара са том круном и тим великим његовим сјајем, поздравити га и поклонити му се. Ови и овакви осећаји развијали су и превелику љубав код народа према том и таквом владару. Али ови осећаји и ова љубав бивали су силнији и јачи код понеких народа, који су имали владаре своје крви и свога језика, као што то у напред цитираним стиховима Његош каже.

Како су наши југословенски владари вековима били наше крви и језика јер су ницали из нашега народа, па и данашњи наш узвишени и омиљени владар, то је наш народ још више волео своје владаре и сада воли са највећом душевном и срдачном топлином и жаром нашега омиљенога и узвишенога краља Петра II Карађорђевића, од кога много очекује и у кога се нада да ће продужити и наставити велика и мудра дела остављена му у аманет његовим блаженопочившим оцем краљем Александром првим ујединитељем и дедом краљем Петром првим ослободиоцем.

Народно преставништво.

Ми смо већ видели приликом излагања идеје о тројној деоби Његошеве власти, да Његош народно преставништво, као законодавну власт дели на веће, које можда одговара данашњем нашем сенату и на скупштину, која одговара данашњој нашој народној скупштини. А сада ћемо да видимо из кога је било састављено веће и скупштина, какав су они имали карактер и какви су били њихови задаци и циљеви.

Његошево веће, као ни данашњи наш сенат није било аристократска институција, нити су његови чланови преставници неких аристократских сталежа, јер наша историја не зна нити је икада знала и појма имала о

некој сталешкој социјалној групацији. Али то Његошево веће могло би да личи на неко квази аристократско веће, у толико у колико то исто веће сачињавају одабрани људи, људи доброга имена, части и поштења, људи животнога искуства и знања.

Његошева скупштина је чисто демократска установа, зато што у тој Његошевој скупштини примају учешће широке народне масе из појединих племена и покрајина. А да је ово тачно примера ради навешћемо само из »Горскога Вијенца« стихове из речи сердара Ивана где Његош каже:

„Што би ово те још не дођоше
Озрићи наши крајичници,
А бгз њих се пословат не може
На једво се боље разбирамо“.

Из ових истих стихова види се и какав је циљ и задатак имало народно преставништво Његошево. Оно је пословало односно било саветодавни владарев орган при решавању разних државних питања, као што је питање истребљивање потурица. Али ми видимо из Његошевог »Шћепана малог« да је ово народно преставништво по неки пут вршило и владарску власт и прерогативе нарочито када је бивао престо упражњен, као што је то био случај приликом доласка у Црну Гору лажног цара руског познатог у историји Црне Горе под именом »Шћепана малог«. Они решавају питање престола, јер од њих баш зависи да ли ће они примити Шћепана на црногорски престо или не, и они се о томе у већу односно у скупштини саветују, они то питање решавају.

Народни преставници по Његошу имају у виду да штите личне интересе појединих људи и појединих племена и покрајина, које они представљају, као и њихову личност и слободу. А владар има у виду и узима у заштиту свеопште интересе, интересе државне. И докле год народни преставници штитећи те појединачне приватне интересе своју делатност направљају и врше тако да се ти приватни интереси не сукобљавају са државним, већ да се исти поклапају један са другим и да између једних и других влада извесна, ако не потпуна, хармонија, дотле и владар као чувар страже општих

интереса и ради у споразуму и саветује се са народним преставницима. Он се стара да саједини и веже те приватне интересе са општим државним интересима и обратно, интересе опште државне са приватним интересима, да све сукобе изглади и успостави општу хармонију и исту одржи. Но чим народни преставници неће да доводе те приватне индивидуалне интересе у хармонију са општим народним и државним. Чим они почну ометати владару, да те различите интересе и људе мири један са другим веже и налази у опште извесне компромисе. Чим се они групишу, па те своје групне интересе ставе више и изнад државних и чим како то Његош каже наступи плетење безумне скупштине. То владар треба да распусти скупштину, наравно у циљу спасавања тих општих државних интереса. У циљу спасавања реда и поретка државног и националне слободе и опстанка.

Народно преставништво владар сазива и распушта по потреби народној и државној, а по своје личној усмотрењу или по иницијативи и предлогу и народних преставника. О томе у »Горском Вијенцу« у речи Богдана Ђурашковића Његош каже:

„Вријеме је да се окупимо
вријеме је да што угљивимо“.

А у речи Вука Мићуновића у истом »Горском Вијенцу« :

„Не држи нас овако владико
Но отршај околико људство
Свако гледа шта ће чути од тебе“.

У овим стиховима Његош хоће да каже то, да и сами народни преставници по самој природи ствари, инстинктивно осећају да владар има право на ово сазивање и распуштање скупштине, да они имају то лепо сазнање да је владар од свих њих најпаметнији, најумнији и најспособнији, јер на брду ако и мало стоји више види, него онај под брдом. Он је по свом позиву и полагају позват, да првенствено води бригу о народу и држави и да се о њиховим интересима стара. А водећи бригу и старање, он тим самим добија у том погледу и нарочито знање и искуство, како да управља са народом и државом. Сем тога владари су обично деца вла-

дарска у чијим домовима су још из малена у том правцу спремани, они су избраници народни и помазаници бојжи, које је сама по себи природа обдарила са многим и многим лепим и добрим особинама и врлинама па и самом мудрошћу, као што је то случај с нашом светом и херојском династијом Карађорђевића, којом се овај вијек горди над свијема вековима и чије ће зубље све сјајније и чудесније блистати вековима свима југословенима.

О трећем елементу Његошеве државне власти, а то је о судској власти, казали смо раније, када смо говорили о Његошевим законима и о Његошевој правди као једном принципу на коме закон и правосуђе почива и на коме се базира и заснива. А овде ћемо овом приликом казати још и то да Његош сматра, да су добри судови и правосуђе онај троугаони камен темељац на коме почива ред, поредак и цело благостање народа и државе. Његош тако правосуђе, судове и судску власт жели и своје југословенском народу с тога да би убедио и да би доказао, какав значај и важност имају за народ добре судске власти, судови и правосуђе. Он указује на незакоње и на хрђаву млетачку и турску судску власт и судове, који су послужили као главни узрок пропасти млетачке и турске државе.

Из свега до сада казатог видели смо да је Његош хтео и желео наше уједињење и оно је извршено. Његош је желео велику југословенску државу за све уједињено Југословенство и она је створена. Његош је хтео и желео модерно државно уређење за које су се људи вековима борили и крв лили и оно је уведено и остварено. То су све остварили њихова блаженопочивша величанства Краљ Петар и Краљ Александар. И као што је грчки философ Плутарх казао за оснивача стојицизма, Зенона, да је он провео у теорији, оно, што је после Александар македонски успео, да спроведе и оствари у пракси. Тако се може казати за нашега песника и филозофа Његоша оснивача југословенског атоицизма и њихова блаженопочивша величанства Краља Петра ослободиоца и Краља Александра ујединитеља. Јер што је Његош проводио у својим идејама, у теорији, то су њихова блаженопочивша величанства Краљ Петар и Краљ Александар остварили у пракси. Они су ослободили и

ујединили југословене и створили велику, моћну и силну југословенску нацију и државу. Слава им! Слава! Слава!

На нама савременицима и на нашим будућим поколењима остаје, да будемо достојни потомци и васпитаници великих дела наших узвишених великих владара и Његошевих идеја. Да будемо идеални онако као што то жели Његош да буду идеални његови грађани и да гајимо ону Његошеву идеалну љубав према нашем дичном и храбром народу, према нашој драгој и милој домовини великој и моћној Југославији. Да волимо оном Његошевом љубављу и топлим жаром нашега узвишеног и омиљеног хероја и сокола његово краљевско величанство Краља Петра II Карађорђевића и његов свети и узвишени краљевски дом. Пожелимо му од свег срца и душе: добро здравље, дуг и срећан живот и владавину на добро и срећу нашег дичног народа и наше драге и миле домовине. А нашег великог песника и философа Његоша са његовим великим идејама чувајмо у срцима и душама, да нас вечито опомиње на тачно и исправно вршење наше човечанске и грађанске дужности према народу, краљу и отаџбини.

Живимо по његовом примеру, па ћемо тако постићи добро и срећу и морално савршенство лично и опште национално.

Нека му је вечита слава и хвала.

Ив. д.
35945

САДРЖАЈ

- 1) Предговор од 2 до 4 стране
- 2) Личност Његошева
 - а) Биографија од 4 до 15 стране.
 - б) Лична карактеристика од 15 до 23 стране
- 3) Његош као владика од 23—25 стране
- 4) Његош као владалац од 25—29 стране
- 5) Његош као претеча и борац за уједињење јужних словена од 29—63 стране
- 6) Његошеве концепције идеалне државе:
 - Идеална држава од 65 до 75 стране
- 7) Његош о реалној држави:
 - а) Реална или законска држава од 75—77
 - б) Законитост од 77—79
 - в) Правда од 79—81
 - г) Слобода од 81—83
 - д) Једнакост од 83—87
 - ђ) Власт од 87—88
 - е) Владар од 88—92
 - ж) Народно представништво од 92—96 стране.

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

На страни 4 у 2 реду стоји пнјединим, а треба појединим.

На страни 12 у 20 реду одозго стоји гвордију а треба гвардију.

На страни 33 у 24 реду стоји утичу, а треба уничу.

На страни 47 у другој речи сердара Јова у првом стиху стоји Стобулу, а треба Стамбулу.

На страни 48 у првом реду стоји Његов, а треба да стоји Његош.

На истој страни у 11 реду одоздо стоји гвордија, а треба гвардија.

На страни 52 у 3 реду одоздо стоји Стаболе, а треба Стамболе.

На страни 53 у 2 реду стоји Стаболе, а треба да стоји Стамболе.

На страни 54 у 4 реду стоји бурок а треба бурак.

На страни 55 у 17 реду стоји Стоболу а треба Стамболу.
